

Lübb-i Fazîlet: Molla Cami'nin Bir Kasidesinin Ahmed Remzi Akyürek Tarafından Yapılmış Çevirisi ve Açıklaması

Lubb-i Fazilet: Translation and Commentary on a Qasida of Molla Jami by Ahmed Remzi Akyurek

Uğur BORAN¹ , Ekrem SAKAR²

¹Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye
²Balikesir Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Balıkesir, Türkiye

ORCID: U.B. 0000-0002-8626-6461;
E.S. 0000-0001-9219-1438

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Uğur Boran (Dr. Öğr. Üyesi),
Trakya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Edirne, Türkiye
E-posta: ugorboran.kw@gmail.com

Başvuru/Submitted: 13.01.2025

Revizyon Talebi/Revision Requested:
10.03.2025

Son Revizyon/Last Revision Received:
15.03.2025

Kabul/Accepted: 17.03.2025

Atıf/Citation: Boran, Uğur., Sakar, Ekrem.
"Lubb-i Fazilet: Translation and Commentary on a Qasida of Molla Jami by Ahmed Remzi Akyurek." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 46 (2025), 403-449.
<https://doi.org/10.26650/jos.1619427>

Öz

Bu çalışmada esas olarak son dönem Osmanlı şair, mutasavvif ve âlimlerinden Ahmed Remzi Akyürek'in (1872-1944) klasik Fars şiirinin şöhretli ismi Molla Cami'nin *Fâtiहतü'ş-Şebâb* adını verdiği divanında yer alan kırk beyitten müteşekkil kasidesine yazdığı *Lübb-i Fazilet* adlı izahlı tercümenin çeviri yazılı metni sunulmuştur. Neşredilen metni bağlamına uygun bir şekilde aktarabilmek amacıyla Ahmed Remzi Akyürek'in hayatı ve eserleri, onun ilmi titizliğine ve Mevlevî geleneği içerisindeki tartışmasız mirasına ışık tutacak hacimde ve nitelikte ortaya koyulmuştur. Müellifin hayatına dair bilgiler temel olarak Hüseyin Vassâf, Sadeddin Nüzhet Ergun ve İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın nakillerine dayandırılmış, bu vesileyle Ahmed Remzi Akyürek'in eserleri üzerine bugüne değin yapılan çalışmalara toplu olarak işaret edilmiştir. Eser ile ilgili olarak sadece metin neşri yapılmamış, Osmanlı son dönemi edebî şerhlerinin karakteristik özelliklerini göstermesi açısından Akyürek'in, Cami'ye ait kadiseyi tercüme ve izah ederken nasıl bir yöntem izlediği incelemeye konu edilmiştir. Ardından söz konusu eserin nüshaları tetkik edilmiş ve müellifin elinden çıktığı düşünülen nüshanın özellikleri analize tabi tutulmuştur. Molla Cami'nin sözü edilen kasidesinin tasavvufi muhtevasının yanı sıra her beytinde mimarî bir inceleme inşa edilmiş olan söz ve lafız sanatlarına yönelik ayrı bir bahis açılarak sanatların anlam ve yapı çerçevesi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmed Remzi Akyürek, Molla Cami, Lübb-i Fazilet, Metin Şerhi

ABSTRACT

This study presents an annotated translation of *Lubb-i Fazilet*, authored by the late Ottoman poet, sufi, and scholar Ahmed Remzi Akyurek (1872-1944), which is based on the forty-couplet poem by Molla Jami, a renowned figure in classical Persian poetry, found in his divan titled *Fatehat al-Sabab*. To properly contextualize the published text, an exploration of Ahmed Remzi Akyurek's life and works is provided, reflecting his scholarly diligence and significant legacy within the Mawlawi tradition. The biographical narrative draws on

the accounts of Osmanzade Huseyin Vassaf, Sadeddin Nuzhet Ergun, and Ibnulemin Mahmud Kemal Inal. Furthermore, the study highlights the existing research on Ahmed Remzi Akyurek's works to date. The publication encompasses not only the text of the work but also a thorough examination of Akyurek's methodology in translating and elucidating the qasida. This analysis underscores the distinctive characteristics of literary commentaries from the late Ottoman period. Furthermore, various copies of the work have been investigated, with particular attention given to analyzing the features of the version thought to have been authored by the original writer. Beyond examining the mystical themes present in Molla Jami's qasida, the analysis delves into the verbal and literary artistry meticulously crafted in each couplet, striving to elucidate both the meaning and structural framework of these artistic expressions.

Keywords: Ahmed Remzi Akyurek, Molla Jami, Lübb-i Fazilet, Text Commentary

EXTENDED ABSTRACT

This study presents an annotated translation of the Lübb-i Fazilet, authored by Ahmed Remzi Akyurek, a prominent late Ottoman poet, mystic, and scholar. This translation focuses on the forty-couplet qasida contained within the divan of Molla Jami, a distinguished figure in classical Persian poetry, and includes transcription letters for clarity. To contextualize the published text, it is essential to explore the life, works, and contributions of Ahmed Remzi Akyurek, reflecting his scholarly diligence and significant contributions to the Mawlawi tradition. The biographical account primarily draws from the works of Huseyin Vassaf, Sadeddin Nuzhet Ergun, and Ibnulemin Mahmud Kemal Inal. Additionally, the study highlights various scholarly investigations on Akyurek's oeuvre. Beyond the mystical themes in Molla Jami's qasida, the research discusses the linguistic and artistic nuances exhibited in each couplet. This study analyzes both the meaning and structural framework of these artistic constructs, highlighting their architectural finesse.

Molla Jami is a prominent figure whose influence extends far beyond his contributions to classical Persian literature. His established position within the Persian scientific and literary heritage is noteworthy, and his impact on Ottoman scholars is significant. Beyond his works in Islamic sciences, Molla Jami's poetry and independent marhews, featured in his three-volume Persian Divan, have captivated Ottoman writers across various periods. The interest in his works has notably grown over time, particularly through the translations and commentaries that have emerged. A pertinent example of this engagement is found in Akyurek's concise treatise, Lübb-i Fazilet. This work reflects the ongoing interest in Molla Jami's poetry in the Turkish Islamic literary tradition. Akyurek undertook the translation and exposition of a forty-couplet poem from Molla Jami's first divan meticulously, analyzing the rhetoric and figures of speech present in the text. His efforts not only elucidate the literary and mystical foundations of the poem but also highlight the intricate relationship between rhetoric, figures of speech, and meaning, drawing the attention of literary researchers to its significance.

Lubb-i Fazilet, authored by Ahmed Remzi Akyurek, serves as the focal point of this article. This work features a forty-couplet qasida by Molla Jami, accompanied by semantic and grammatical analyses of individual words within the couplets. It also presents translations of each couplet articulated in various expressions, as well as detailed explanations of the figures of speech employed throughout. Akyurek considered the title Lubb-i Fazilet, which translates to “the essence of virtue/matureness,” particularly fitting for this endeavor. Notably, the sum of the letter values of this title corresponds to the date of its writing. This is the Hijri year equivalent to 1933-1934 in the Gregorian calendar.

Studies referencing the works of Ahmed Remzi Akyurek indicate that Lubb-i Fazilet is cataloged under inventory numbers 1475 and 1476 within the “Yazma Bağışlar” collection at the Suleymaniye Manuscripts Library. It is important to clarify that the work starts the beginning of book number 1475 and concludes on page 32b. The subsequent material beginning from page 33a and extending to the end of that volume, along with the content in book number 1476, comprises a distinct work that includes annotations of quotations from Ibn Arabi’s *Fusus al-Hikam*. Furthermore, there exists an additional copy of the work, not previously mentioned, is housed in the collection of the Marmara University Faculty of Theology Library under inventory number 63. Evidence confirms that this specific work was authored by Ahmed Remzi Akyurek, and further details are elaborated in the associated article.

The term “fazilet,” which serves as the title of this work, is typically translated as “virtue” in Turkish. However, in this particular context, as in *al-Madinah al-Fadilah*, it is more accurately interpreted as referring to perfection or maturity, which emanates from a foundation of values and worth. The qasida’s religious, philosophical, and mystical characteristics, coupled with its occasionally didactic style, strongly indicate that this profound interpretation is intended.

In this document, the term “müfredât” is positioned directly below each couplet in the referenced qasida. This choice reflects the focus on individual meanings and grammatical features of the words contained within each couplet, thereby justifying the use of “müfredât” as a fitting title for this section. The analysis includes explanations of word meanings that alternate between lexical, definitions and contextual interpretations within the couplet. In addition, words and phrases are often broken down structurally to examine them as smaller semantic units. Commonly used terms in Turkish, deemed familiar to the audience, are indicated as “malûm” without providing their equivalents. Grammatical analysis of the words was conducted using Persian grammar rules. Although there may not be a strict ordering of the words based on their meanings and grammatical features, they are systematically presented in the order in which they appear within the couplet.

The individual meanings of the words within the couplet, as well as their functions, are meticulously examined. Following this analysis, the overall interpretations of the couplet are presented in the section titled “meâl.” The choice to use the term “meâl” reflects a desire to uncover the intended message rather than focusing solely on literal words. As a result, in certain

instances, after outlining the intended meaning of the couplet, the term “yanî” is employed to introduce similar or supplementary sentences for further clarification.

In each couplet of the qasida, various figures of speech are identified, along with an explanation of the artistic performances associated with them, as outlined in the “sanat” section. Akyürek’s commentary highlights that certain couplets contain different types of figures of speech, including sophisticated letter games that may be challenging to recognize. By introducing the topic of “sanat” for each couplet and conducting a thorough analysis of the figures of speech, Akyürek illustrates that one of the primary reasons for his finding the qasida worthy of commentary is its extensive use of figures of speech, which merits detailed examination.

Through a careful examination of the text found in the manuscript copies of this work, we seek to enrich the body of literature surrounding the writings of Ahmed Remzi Akyürek, as well as the Molla Jami collection in Turkey. This effort also enhances the field of Turkish-text commentary literature.

Giriş

Klasik eserler söz konusu olduğunda kimi eserlerin yazarlarını aştığı, hatta unuttuğu örneklerle sıklıkla tesadüf edilir. *Don Quijote* romanını bilmeyen ya da duymayan pek yoksa da yazarı Cervantes'i tanıyanlar çoğunlukla azınlıktadır. Bunun aksine bazen de yazarların, yazdıkları eserlerin bir adım önünde oldukları bilinmektedir. Bu minvalde klasik Fars edebiyatı geleneği içinde Molla Cami¹ (ö. 898/1492), telifatını aşan isimler arasında hemen ilk sıralarda zikredilebilir. Nitekim klasik medrese geleneği için birincil önemi haiz eserlerden *el-Fevâ'idü'z-ziyâ'iyye* bu isimle neredeyse hiç tanınmazken *Molla Cami* denildiğinde bu ders kitabı anlaşılır. Fars ilim ve edebiyat geleneği içerisinde yeri oldukça sağlam olan Molla Cami'nin Osmanlı ulema ve udebası nezdindeki nüfuzu da son derece geniş ve derin olmuştur. İslamî ilimlere dair eserleri bir yana, üç ciltten müteşekkil Farsça divanında yer alan şiiirleri ve müstakil mesnevileri Osmanlı ediblerinin hemen her dönemde ilgisine mazhar olmuş, yapılan tercüme ve şerhlerle bu alanın boyutları artmıştır. Ahmed Remzi Akyürek'in *Lübb-i Fazîlet* adını verdiği muhtasar risalesi de sözü edilen bu alanın bir yansıması olarak Türk İslam edebiyatı geleneğinde yerini almıştır. Akyürek, Molla Cami'nin *Fâtihatü'ş-şebâb* ismini verdiği ilk divanında² bulunan kırk beyitlik bir kasidesini tercüme ve izah ederek kasidede yoğun olarak işlenen söz ve lafız sanatlarını dikkatle çözmüş, böylece bir taraftan metnin edebi-tasavvufi zeminini açıklığa kavuştururken bir yandan da söz ve anlam sanatlarının anlam ile olan bağıni kuvvetle inşa eden bir şiiiri edebiyat araştırmacılarının ilgisine sunmuştur.

1. Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede): Hayatı ve Eserleri

Ahmed Remzi Akyürek'in hayatına ilişkin bugüne değin aktarılan bilgilerin temelini teşkil eden kaynakların Hüseyin Vassâf'ın *Remzinâme*'si ile *Sefîne-i Evliyâ*'sı, Sadeddin Nüzhet Ergun'un *Türk Şairleri* ile İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın *Son Asır Türk Şairleri* olduğu görülmektedir. Kendisini bizzat "Ahmed Remzî, el-Hanefî mezheben, el-Mevlevî mesleken ve meşreben, el-Kayserî mevliden, el-Üsküdârî meskenen" şeklinde tanıtmıştır.³ Hüseyin Vassâf ve İbnülemin de Ahmed Remzi Akyürek'in Kayseri Mevlevihanesi şeyhi Süleyman Ataullah Efendi'nin oğlu olarak 1872 senesinde Kayseri'de dünyaya geldiğini ittifakla kaydetmişlerdir.⁴ Buna ilaveten Hüseyin Vassâf'ın kaydına nazaran Akyürek'in babasının ismi meçhul dedesinin Konyalı olduğunun "söylendiğini" zikre değer bulması, onun Kayseri doğumlu olsa da aslen Konyalı olduğunu gösterir. Nitekim nesilden gelme postnişin bir ailenin ferdi olarak doğan

1 Müellifin hayatı ve eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Ömer Okumuş, "Abdurrahman Câmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: TDV Yay., 1993), 94-99.

2 Bu divandaki bazı kaside ve gazellerin Vâsita (ö. ?) tarafından şerh edildiği bilinmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Seyit Yavuz, "Vâsita'nın Molla Câmî Divânı Şerhi", *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (Eylül 2023): 207-226.

3 Hasibe Mazioğlu, "Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede) 1872-1944", *Eski Türk Edebiyatı Makaleleri* içinde (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 844.

4 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 2. bs, (İstanbul: Kitabevi, 2011), 5: 275; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî'ş-Şuarâ)*, 1. bs, (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yay., 2002), 4: 1871.

Akyürek'in annesi Kadriye Emetullah Hanım tarafından silsilesinin Şeyh İbrahim Tennuri'ye dayandığı ifade edilir.⁵ Eğitim hayatına Kayseri'de başlamış, sıbyan ve rüşdi mekteplerinde okuduktan sonra yakın çevresindeki büyüklerinden Arapça, Farsça ve edebiyat eğitimi⁶ alan Ahmed Remzi Akyürek'in hususiyile bu iki lisanda⁷ sâhib-i ihtisâs olarak nitelendiği dikkat çeker.⁸ 1892'de İstanbul'a giderek Dîvân-ı Muhâsebât'ta maâssız olarak⁹ çalışmaya başlamasına rağmen "tavzîf olunamadığından", 1 yıl sonra Kayseri'ye geri dönerek burada bir yandan mutasarrıf Muhammed Nazım Paşa vasıtasıyla Kayseri Mekteb-i İdadisi'nde ahlak ve ulûm-ı dîniyye muallimliği yaparken diğer yandan medrese talebesine mevlevihanede Farsça gramere ilaveten *Gülîstân*, *Bostân*, *Pend-i Attâr* ve *Mesnevî* gibi Farsça klasikleri okutmaya sürdürmüştür.¹⁰

Meşrutiyet'in ilanını takiben sırasıyla Konya, Kütahya, Kastamonu, Halep mevlevihanelerinde vazifelendirilmiş, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında Şam¹¹ ve Medine'ye gitmiş, Halep'in işgal edilmesi nedeniyle İstanbul'a dönmeye mecbur kalarak Üsküdar Mevlevihanesinde şeyhlik makamına tayin edilmiştir.¹² Bu süre zarfında Üsküdar'da farklı camilerde *Mesnevî* okutmuş, Meclis-i Meşâyih azalığı ile Medresetü'l-İrşâd'da tasavvuf müderrisliğinin yanı sıra Üsküdar Müfettişliği İdaresi'ndeki tekkelere ait işlerle ilgili mecliste azalık yapan Ahmed Remzi Akyürek, 1925 senesinde tekkelerin lağvedilmesi üzerine on seneyi aşkın hizmet edeceği

5 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5: 275.

6 Sadeddin Nüzhet Bey, Remzi Dede'nin babası Süleymân Ataullah Efendi'nin şair olmamakla beraber şiirden anladığını kaydeder ve Remzi Dede'nin, babasının okuduğu manzumeleri dinleyerek edebiyata karşı heves duyduğunu ve ilk olarak *Konyalı Şem'i Divanı*'nı okuduğunu belirtir. Bunun yanı sıra Remzi Dede'nin Farsça konusunda Kayseri Tahrirat müdürü Sami'den son derece istifade ettiğini, onunla Farsça konuştuğunu ve kendisinden Molla Cami'nin *Arûz-ı Fârisî*'si ile *Arûz-ı Endelûsî* adlı başka bir müellife ait eseri (Ahmet Cahit Haksever *Tasavvuf* (Ankara 2005, s. 399) dergisinde neşredilen "XX. Yüzyılda Üç Mevlevî Şeyhi: Veled Çelebi, Abdülbaki Baykara, Ahmet Remzi Akyürek" başlıklı yazısında *Arûz-ı Endelûsî*'yi Molla Cami'ye nisbet etme yanlışına düşmüştür ki bu muhtemelen Sadeddin Nüzhet Bey'in ifadesini aceleyle okumaktan kaynaklanmıştır) okuduğunu nakleder, bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, 1. bs, (İstanbul: Büyüyenay Yay., 2023), 1: 455.

7 Bunlara bir de ana dili Türkçeyi eklemek gerekmektedir. Zira Ahmed Remzi Bey, Sadeddin Nüzhet Bey tarafından "Türkçeyi en iyi bilenlerimizdendir." sözüyle nitelenmeye layık bulunmuştur. bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, 1: 457.

8 Hüseyin Vassâf'ın bu hususta vurguladığı ve bizzat şahit olduğu bir hadise onun dil konusundaki salahiyetine bir başka delil olarak kabul edilmelidir. Buna göre bir kandil gecesi Yenikapı Mevlevihanesinde bulunan Hüseyin Vassâf, o sırada kalabalığın içerisinde önde gelen bazı Fransızların da yer aldığını, Şeyh Abdülbaki Efendi ile görüşmek isteyen Fransız heyetin şeyh efendiyle Fransızca konuşmak istemesine rağmen şeyhin bunu reddetmesiyle Fransızlardan birinin Arapça konuşmaya başlaması üzerine Ahmed Remzi Akyürek'in heyet ile Şeyh Abdülbaki Efendi arasında mütercimlik yaptığını takdirle yadeder, bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5: 281.

9 İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî Ş-Şuarâ)*, 4: 1871.

10 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5: 276; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî Ş-Şuarâ)*, 4: 1871.

11 Hüseyin Vassâf, Ahmed Remzi Akyürek'in Şam'daki ikameti süresince Emeviye Camii'nde *Mesnevî* okuttuğunu ve Arapça takrir ettiğini, bu vesileyle insanların "nazar-ı istihsânımı celb" ettiğini kaydeder.

12 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5: 276-278; İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlî Ş-Şuarâ)*, 4: 1871; Hasibe Mazioğlu, "Ahmed Remzi Akyürek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: TDV Yay., 1989), 304.

Üsküdar Hacı Selim Ağa Kütüphanesi başmemurluğuna¹³ tayin edilmiştir.¹⁴ Bu kütüphaneden istifa ettikten sonra¹⁵ bir süre Ankara’da bulunmuş, burada Hasan Âli Yücel’in teklifiyle Eski Eserler Kütüphanesi’nde çalışmayı, ilerlemiş yaşına rağmen kabul etmiştir. Remzi Dede 6 Kasım 1944 senesinde maskat-ı re’si olan Kayseri’de “sessiz sedasız candan geçmiş”, cenaze merasimi¹⁶ akabinde Seyyid Burhaneddin Tirmizi’nin türbesine defnedilmiştir.¹⁷

Ahmed Remzi Akyürek’in irili ufaklı manzum mensur eserleri şu şekilde sıralanabilir: *Manzum/Mevzun Kavâid-i Fârisi*¹⁸, *Tuhfetü’s-sâ’imîn*¹⁹, *Âyîne-i Seyyid Sırdân*²⁰, *Mir’ât-ı Zeyne’l-âbidin*²¹, *Gülzâr-ı Aşk*²², *Rehnümâ-yı Marîfet*²³, *Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ*²⁴, *Bir*

-
- 13 Hakkı Süha Gezgin’in tabiriyle “canlı bir kütüphaneden farksız” olan Akyürek’in Hacı Selim Ağa Kütüphanesi görevi süresince dönemin önde gelen kültür ve sanat adamları tarafından sık sık ziyaret edildiği rivayet edilir. Bunlar arasında Süheyl Ünver, Feridun Nafiz Uzluk, Bedi N. Şehsvaroğlu, Nihat Çetin, Sadeddin Nüzhet Ergun, Abdülhak Hamid Tarhan, Müshâpizade Celal, Süleyman Nazif, Hakkı Süha Gezgin, Hüseyin Vassâf, Yaman Dede, Arif Nihat Asya, Üsküdarlı şair Talat, Rauf Yekta Bey, Hasibe Mazioğlu ve Louis Massignon gibi isimler yer almaktadır. Detay için bkz. Hasibe Mazioğlu, “Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede) 1872-1944”, 849-850.
- 14 Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, 5: 281-282; İbnü’l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlî’s-Şuarâ)*, 4: 1872; Hasibe Mazioğlu, “Ahmed Remzi Akyürek”, 304.
- 15 Sadeddin Nüzhet, istifa tarihi olarak “aceleyle” 1937 tarihini kaydetmişse de Ahmed Remzi Akyürek’in istifa kararını yakınlarının araya girmesi neticesinde bir süreliğine ertelediği kaydedilir ki bu tarihin 1941 olduğuna yönelik tespit *Remzinâme* naşiri Yakup Şafak’a aittir. Her iki kayıt için bkz. Sadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şâirleri*, 1: 456; Hüseyin Vassâf, *Remzinâme*, haz. Yakup Şafak (Konya: Tekin Kitabevi, 2006), 34-35.
- 16 Cenazesinin kalabalık olduğunu belirten rivayetin yanı sıra sınırlı sayıda insanla icra edildiğine dair ifadenin çelişmesine önce Yakup Şafak, sonra Nuran Öztürk yeniden dikkat çeker, bkz. Nuran Öztürk, “Ahmet Remzi Dede (Akyürek) Hayatı (1872-1944) ve Tasavvufi/Edebî Yönü”, *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 1 (Haziran 2022): 352.
- 17 Hasibe Mazioğlu, “Ahmed Remzi Akyürek (Remzi Dede) 1872-1944”, 851.
- 18 1316 senesinde İstanbul’da basılmıştır.
- 19 Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Muhittin Eliaçık, “Sultan Veled’in Oruç Kasidesine Bir Şerh: Ahmed Remzi Dede’nin Tuhfetü’s-Sâ’imîn’i”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi* 4, sy. 1 (2015): 430-442.
- 20 Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Abdullah Satoğlu, *Mevlana’nın Hocası Seyyid Burhaneddin*, (İstanbul: İşçi Kredi Bankası Kültür Yay.), 49.
- 21 Nuran Öztürk, Zeynelabidin hazretlerinin menkabesini muhtevî 10 bendlik bu müseddesin Ali Rıza Karabulut tarafından Ubeydullah Tanrıkulu müstear adıyla *Erciyes Dergisi*’nin 28. sayısında neşredildiğini nakleder, bkz. Nuran Öztürk, “Ahmet Remzi Dede (Akyürek) Hayatı (1872-1944) ve Tasavvufi/Edebî Yönü”, 375.
- 22 Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Muzaffer Kılıç, *Vâhidi’nin Gül ü Bülbül Risâlesi Ahmed Remzi Akyürek’in Gülzâr-ı Aşk Çevirisi*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2021).
- 23 Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Yusuf Turan Günaydın, “Ahmed Remzi Efendi’nin Reh-Nümâ-yı Ma’rifet Tercümesi”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7, sy. 16 (2006): 247-264.
- 24 Mesnevî’de yer alan dua ile ilgili beyitlerin bir araya getirildiği bu seçki Tâhirü’l-Mevlevî tarafından tercüme edilmiştir. İlgili tercüme üzerine yapılan çalışma için bkz. Uğur Can, “Tâhirü’l-Mevlevî Tercüme-i Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)” (Yüksek Lisans Tezi, Erzincan, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019).

*Günlük Karaman Seyahatnamesi*²⁵, *Tuhfe-i Remzî*²⁶, *Târihçe-i Aktâb*²⁷, *Bergüzâr*²⁸, *Kayseri Şairleri*²⁹, *Mecmûa-i Eş'âr*, *Tekmilâtü'l-tarîka Ma'rifetü'l-hakîka*³⁰, *Mahbûbu'l-ehibbe*³¹, *Miftâhü'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifin Fihristi*³², *Fihrist-i Hûb*³³, *Üslûb-ı Mergûb*³⁴, *Zâviye-i Fukarâ*³⁵, *en-Nüşatü's-şâfiye fî Tercemeti's-sohbeti's-sâfiye*³⁶, *Mevzûât-ı Ulûm Fihristi*³⁷, *Süleyman Efendi Biyografisi*³⁸, *Farsça Divançe*³⁹, *Soy Risalesi*⁴⁰, *Lübb-i Fazilet*.

Bunların yanı sıra Ahmed Remzi Akyürek'in Tâhirü'l-Mevlevî, Feridun Nafiz Uzluk⁴¹ gibi isimlerle olan mektuplaşmaları da eserleri arasında zikredilebilir.

- 25 Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Zeynep Koyuncu, "Karaman Mevlevihanesi ve Ahmed Remzi Dede'nin Bir Günlük Karaman Seyahatnamesi", *Karaman Araştırmaları II* içinde (Konya: Palet Yay., 2019) 117-128.
- 26 Farsçaya yönelik manzum bir lugat olan bu eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Ahmed Remzi Akyürek, *Tuhfe-i Remzî*, haz. Ahmet Kartal (Ankara: Akçağ Yay., 2003).
- 27 Konya'daki çeşnelere dair seksen dört beyitten müteşekkil bu manzume 1331 senesinde Şam'da basılmıştır.
- 28 Ahmed Remzi Akyürek şiirlerinin bir bölümünü bu eserde bir araya getirmiştir. 1329 senesinde Kastamonu Vilayet Matbaasında basılmıştır.
- 29 Hasibe Mazioğlu bu kitabın kaybolduğunu kaydeder.
- 30 Mikail Bayram'a göre Ahi Evren'e ait olan ancak genellikle Sadreddin Konevî'ye nisbet edilerek anılan *Tabsiratü'l-mübtedî ve Tezkiretü'l-müntehî* adlı Farsça eserin tercümesidir. Eser hakkında yapılmış yayın için bkz. Sadreddin Konevî, Marifet Yolcusuna Kılavuz, *Tabsiratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî*, trc. Ahmed Remzi Akyürek, haz. Ekrem Demirli (İstanbul: İz Yay., 2002).
- 31 Aziz Mahmud Hüdayî'in Habbetü'l-mahabbe adlı Arapça eserinin tercümesi olan bu eserin neşri için bkz. Ahmed Remzi Akyürek, *Habbetü'l-mehabbe Tercümesi Mahbûbu'l-ehibbe - Sevenlerin Sevgilisi*, haz. Rasim Deniz (Kayseri, 1982).
- 32 *Osmanlı Müellifleri*'nin kitap ve müellif adına göre tanzim edilmiş bir fihristi olan bu eser 1346 senesinde İstanbul'da basılmıştır.
- 33 *Tuhfe-i Vehbî* ile Hayâtî şerhindeki lügatleri kolaylıkla tespit etmek maksadıyla kaleme alınmıştır.
- 34 *Nuhbe-i Vehbî* ile Hayâtî şerhindeki lügatleri kolaylıkla tespit etmek maksadıyla kaleme alınmıştır. Eser hakkında yapılan kısa inceleme için bkz. Güler Doğan Averbek, "Ahmed Remzi (Akyürek) Dede'nin Nuhbe-i Vehbî ve Şerhi İçin Hazırladığı Üslûb-ı Mergûb Adlı Fihrist", *Uluslararası İslam Eğitimi Kongresi Bildiriler Kitabı* içinde (İstanbul: Yekder Yay., 2019), 301-317.
- 35 Köseç Ahmed Dede'nin *er-Risâletü'l-behiyye fî tarikati'l-Mevleviyye* adlı Arapça eserinin tercümesidir. Detay için bkz. İbrahim Kutluk, "Mevlevîliğe Dair İki Eser", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 2, sy. 3-4 (1948): 289-300.
- 36 Köseç Ahmed Dede'nin *er-Risâletü'l-behiyye fî tarikati'l-Mevleviyye* adlı Arapça eserine Şeyh Gâlib'in Arapça yazdığı eserinin tercümesidir. Detay için bkz. İbrahim Kutluk, "Şeyh Galib ve as-Sohbet-üs-Sâfiye", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3, sy. 1-2 (1948): 21-47.
- 37 Görülebildiği kadarıyla böyle bir fihristten yalnız Hüseyin Vassâf bahsetmiştir; ancak eser hakkında "mükemmel bir fihrist yapıp kütüb-hâne-i dehre yâdigâr eylemiştir" ifadesi dışında bilgi vermemiştir, bkz. Osmanzâde Hüseyin Vassâf, *Seftne-i Evliyâ*, 5: 282.
- 38 Babasının özyaşam öyküsüne dair olan bu eserden Tâhirü'l-Mevlevî "Şeyh Süleyman Efendi Hazretleri'nin terceme-i hâlini yazdığına ne kadar memnun oldum" ifadesiyle söz etse de bugün bu eserin ele geçmediği anlaşılmaktadır, bkz. Tahir Olgun, *Çilehâne Mektupları*, haz. Cemâl Kurnaz - Gülğün Erişen (*Çilehâne Mektupları*'nda (Ankara: Akçağ Yay., 1995), 87.
- 39 Otuz iki adet Farsça şiirin neşri için bkz. Mehmet Atalay, *Ahmed Remzi Dede and His Persian Poems*, (İstanbul: Çantay Kitap Kırtasiye, 2007).
- 40 Metni Yakup Şafak tarafından tanıtılıp neşredilen bu risale hakkında detaylı bilgi için bkz. Yakup Şafak, "Üsküdar Mevlevihânesi Son Postnişini Ahmed Remzi Dede'nin Soy Risalesi", *Mevlânâ Araştırmaları* 7 içinde (Ankara: Akçağ Yay., 2021), 113-132.
- 41 Yakup Şafak ve Yusuf Öz, Dost, *Mevlânâ - Üsküdar Mevlevihanesi Son Postnişini Ahmed Remzi Akyürek'in Prof. Dr. Feridun Nâfiz Uzluk'a Gönderdiği Mektuplar*, (İstanbul: Ketebe Yay., 2022).

2. Lübb-i Fazîlet

Ahmed Remzi Akyürek'e ait eserlerden olan ve bu makalenin konusunu teşkil eden *Lübb-i Fazîlet*; Molla Cami'nin remel bahrinin *mefâ'îlün fâ'ilâtün mefâ'îlün fâ'ilün* kalıbıyla yazılmış, kırk beyitten oluşan bir kasidesini, şiirdeki beyitlerin kelimelerin tek tek anlamsal ve dil bilgisel çözümlenmelerini, her bir beytin farklı ifadelerle tercümesini ve yine her beyitte bulunan lafız sanatlarının açıklamasını içermektedir.

2.1. Eserin mahiyeti, künyesi, tarihi ve nüshaları

Eser e ait bilgilerin tamamı, eserin tespit edilen iki yazma nüshasının başında (1^a no'lu varak) geçen kayıtlarda yer almaktadır:

“Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Mollâ 'Abdu'r-raḥmân Câmî ḳuddise sirruhu's-sâmî ḫazretlerinin neşâyih-i 'ârifâne ve şanâyî-i bedâyi'-perverâneyi muḫtevî kırk beytten 'ibâret bir ḫaşıde-i ferideleri îzâḫ ve terceme edildi. Aşlîñ metn-i metninde görülen ma'ânî-i daḳîka ve elfâz-ı raḳîka i'tibârıyla ve terceme târihini bildirmek üzere *Lübb-i Fazîlet* nâmı verildi, ve bi'llâhi't-tevfîḳ.”

Akyürek, Molla Cami'den aldığı kırk beyti izah ve tercüme ettiğini belirtse de gerek müfredât kısmındaki ilave bilgiler gerekse meâl kısmında verilen farklı anlamlar, metnin tercümeden ziyade bir şerh olarak telakki edilip edilemeyeceği meselesini en başta tartışmayı zorunlu kılmaktadır. Terim anlamıyla “tercüme”den bir dilden başka bir dile aktarım anlaşılıyorken “şerh”den bir metnin açıklanıp yorumlanması anlaşılmalıdır. Bu durumda, başka dilden alınan bir metin Türkçe olarak açıklandığı takdirde hem tercüme hem de şerh yapılmış olur. Bu da Türkçe haricindeki metinlere yapılan her şerhin aynı zamanda bir tercüme olduğunu göstermektedir.⁴² Bu perspektiften bakıldığında Akyürek'in yaptığı bir yönüyle “şerh”e girdiği açıktır. Fakat Akyürek, çoğu şerhte olduğu üzere uzun izahlardan mümkün mertebe kaçındığı gibi şerh adlandırmasından da imtina ederek hazırladığı metni “izah ve tercüme” olarak vasıflandırmıştır. Dolayısıyla Akyürek'in bu tutumuyla, metnin “açıklamalı çevirisini yapmak” ama metni “yorumlamamak” suretiyle tipik bir şerh ortaya koymadığı öne sürülebilir.

Kayıtta, eser için “faziletin özü” anlamına gelen *Lübb-i Fazîlet* adının uygun görüldüğü ve bu ismin harf değerleri toplamının aynı zamanda eserin yazıldığı tarihi verdiği belirtilmiştir. Eserin adını oluşturan harflerin ebced değeri toplamı olan 1352 sayısı ayrıca her iki nüshada,

42 Sadık Yazar, bunu şöyle temellendirmiştir: “Türkçenin dışındaki bir dil ile (Arapça, Farsça) yazılan metinler Türkçe olarak şerh edilirken, kaynak metnin anlamı da bir şekilde Türkçeye aktarılır. Genel olarak bu şerhlerde takip edilen usul dolayısıyla, evvela şerh edilen metindeki kelimeler teker teker gramer özellikleri bakımından tahlil edildiği gibi, bu kelimelerin birebir Türkçe karşılıkları ile metin içinde aldıkları anlamlar da verilir. Ancak şerh türü eserleri tercüme olarak değerlendirmemizin asıl sebebi, özellikle edebî şerhlerin çoğunda “ma'nâ-yı beyt, tercüme-i beyt” gibi ifadelerle kaynak metnin sözcüğü sözcüğüne veya buna yakın bir strateji ile Türkçeye aktarılmasıdır.” bkz. Sadık Yazar, “Anadolu Sahasında Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği” (Doktora Tezi, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011), 16.

eserin adının geçtiği kısmın altına iliştilmiştir. Bu hicri tarih, miladi olarak 1933-1934'e tekabül etmektedir.

Akyürek'in, tercümesine bu ismi uygun görmesi, yer yer üslubun didaktik bir özellik gösterdiği kasidenin dinî-hikemi-tasavvufî mahiyetinden kaynaklanmaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus, "fazîlet" ile murad edilen mananın genel anlamından farklı olduğudur. Fazîlet kelimesi Türkçede genellikle "erdem" olarak karşılansa da burada bu sözcükle - tıpkı Fârâbî'nin *el-Medînetü'l-fâzıla* adlı eserinde olduğu gibi - kıymet ve değer hasılası olan kemal/olgunluk kastedilmiştir.

Ahmed Remzi Akyürek'in eserlerinden bahsedilen çalışmalarda *Lübb-i Fazîlet*'in Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonuna kayıtlı 1475 ve 1476 envanter numaralı defterlerde olduğu belirtilmiştir. İlk defterin başında "Lübb-i Fazîlet, Mollâ Câmî'den kırk beytin tercümesi, birinci kısım, Ahmed Remzî" ibaresi geçmekte, ikinci defterin başında ise "Lübb-i Fazîlet'in mâbadı, Mollâ Câmî'den kırk beytin tercümesi, ikinci kısım, Ahmed Remzî Dede" kaydı yer almaktadır.⁴³ Halbuki söz konusu eser, 1475 numaralı defterin başından başlayıp 32^b no'lu yaprakta bitmektedir.⁴⁴ 33^a no'lu yapraktan başlayıp defterin sonunda biten ve 1476 no'lu defterde devam eden eserin ise İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-hikem*'inden yapılan iktibasların şerh edildiği başka bir eser olduğu anlaşılmaktadır.

Eserin, *Lübb-i Fazîlet*'in zikredildiği çalışmalarda sözü edilmeyen diğer nüshası, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi koleksiyonuna kayıtlı 63 envanter numaralı defterdir.⁴⁵ Bu defterin Ahmed Remzi Akyürek tarafından yazıldığını gösteren bazı karineler mevcuttur. Ancak bunlara geçmeden önce, YB nüshasının kesinlikle müellif nüshası olmadığını altının çizilmesi gerekir. Zira YB nüshasının başında, yukarıda zikredilen kaydın altında başka bir kayıt daha bulunmaktadır:

"edîb-i kemâlât-perver şeyh Ahmed Remzî efendi hazretlerinin bir nâdire-i kıymetdâr olan aşılıyla fer'ini teberrüken bu deftercige yâdigâr olarak kayd etdim.
20 Şubat 1934
Ahmed Şerîf"

Bu kayıta Ahmed Şerîf adlı kişi, eseri istinsah ettiğini, yani bu nüshanın müstensih nüshası olduğunu beyan etmiştir. Kayıta dikkat edilmesi gereken başka bir husus, eserin sadece "aslî"nin değil, "fer"inin de metne eklendiğinin ilam edilmiş olmasıdır. Bu minvalde MÜ nüshasıyla yapılan mukayese sonucunda YB nüshasında saptanan ilaveler, YB nüshasında metin dışı unsurların mevcudiyetini kanıtlamaktadır. Ayrıca bu, YB nüshasının MÜ nüshasından değil, başka bir nüshadan istinsah edildiğine işaret etmektedir. Öyleyse MÜ ve YB nüshaları haricinde henüz - tarafımızca - tespit edilememiş başka bir nüshanın varlığı da söz konusudur. YB nüshasının müstensih Ahmed Şerîf'in, nüshasına miladi bir istinsah tarihi eklemesi de

43 Bu hata büyük olasılıkla defterlere bakılmaksızın DİA maddesindeki bilginin tekrarlanmasıyla kaynaklanmaktadır. Bilginin yer aldığı madde için bkz. Hasibe Mazıoğlu, "Akyürek, Ahmed Remzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1989), 305.

44 Bu nüsha, makalenin geri kalan kısmında kısaca YB nüshası olarak adlandırılacaktır.

45 Bu nüsha, makalenin geri kalan kısmında kısaca MÜ nüshası olarak adlandırılacaktır.

ehemmiyet arz etmektedir. Çünkü miladi 20 Şubat (1)934 olan bu tarih, hicri takvimde 6 Zilkade 1352'ye karşılık gelmektedir. Bundan da eserin telif senesiyle aynı yıl içinde istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

MÜ nüshasının müellif nüshası olduğuna işaret eden deliller ise şu şekilde sıralanabilir:

Öncelikle MÜ nüshasının, YB nüshasındaki ilaveleri içermemesi göz önünde bulundurularak, YB nüshasından daha eski tarihli bir nüsha olduğu kesin olarak söylenebilir. YB nüshasının istinsah tarihi, eserin telif tarihiyle aynı olduğuna göre, MÜ nüshasının telif tarihi ile eserin telif tarihi bire bir örtüşmektedir.

YB nüshasında, kitabın künyesiyle ilgili kayıt “bende-i hazret-i Ahmed Remzî” biçiminde biterken MÜ nüshasında aynı ibare, önce “bende-i hazret-i Ahmed”, sonra “Remzî” şeklindedir. İbare, YB nüshasındaki gibi yan yana yazıldığında “Hazret-i Ahmed Remzî'nin kulu” anlamına geldiği için, nüshanın Remzi Dede'den değil de onun müridi ya da muhibbi olan bir kimsenin kaleminden çıktığına delalet eder. İkinci şekliyle, yani “Hazret-i Ahmed'in kulu” ibaresinden sonra “Remzî” için alt satıra geçildiğinde, ibare bir bütün olarak “Hazret-i Ahmed'in kulu olan Remzî” manası kazanır. Bu da Remzî Efendi'nin adını yazmakla beraber aynı zamanda kendisini Hz. Ahmed'in, yani Hz. Muhammed'in kulu olarak nitelediğini gösterir. Üstelik MÜ nüshasındaki bu münferit “Remzî” kelimesi, kayıttakinden farklı şekilde, imza formunda yazılmıştır. “Remzî” kelimesinin bu şekilde yazılması da nüshanın Akyürek'in elinden çıktığını destekler niteliktedir.⁴⁶

YB nüshasında, metnin sonunda yer alan, Tâhirü'l-Mevlevî'nin fâilâtün/fâilâtün/fâilün vezniyle yazdığı manzum takriz, “hazret-i Tâhirü'l-Mevlevî'niñ takrîzi” başlığıyla verilmiştir. MÜ nüshasında ise bu takriz herhangi bir başlık verilmeden yazılmıştır. Yazı karakteri, takrizin metni yazan kalemden çıktığını gösterdiği için Akyürek'in, bu takrizi olduğu gibi defterine kaydetmesi kuvvetle muhtemeldir. Zira MÜ nüshası da başkası tarafından yazılmış olsaydı, yani istinsah mahsulü bir nüsha olsaydı, aynı YB nüshasında yapıldığı gibi takrizle bir başlık eklenmesi söz konusu olabilirdi.

Bunların haricinde MÜ nüshasında, 7. beytin müfredat kısmında yer alan bir ifadeye haşiyeye çıkılarak sahh kaydı düşülmesi, bu nüshanın Akyürek'in elinden geçtiğine dair başka bir karine mesabesinde değerlendirilebilir.

Nüshalarla ilgili değinilmesi gereken son konu, MÜ nüshasının sonundaki nottur. Tâhirü'l-Mevlevî'nin takrizinin altında başka bir manzume⁴⁷ daha bulunmaktadır:

“Mevlânâ!

Câmî'niñ remz ü işârâtını fetş eylediñiz
sizi sevş etdi buna ismiñiziñ sırrı derim
rûh-ı Câmî'yi uyandırdığıñızdan dolayı
ben de Tâhir gibi sa'yiñizi tebcîl ederim.”

46 Sayfa ve yazının görüntüsü Ek-1'de mevcuttur.

47 Manzume, aruz vezninin feilâtün/feilâtün/feilâtün/feilün kalıbıyla, kıt'a nazım şekliyle yazılmıştır.

Bu takriz “Hulûşî Rizevî” imzasını taşımaktadır.⁴⁸ Hem yazı tipi hem de kullanılan kalem, ne metinle ne de Tâhirü'l-Mevlevî'nin takriziyle uyuşmaktadır.⁴⁹ Dolayısıyla bu manzumenin, metne sonradan, başka biri tarafından eklendiği anlaşılmaktadır. Nüshanın Hulusî Rizevî tarafından yazıldığına dair herhangi bir ispat hükmü de taşımamaktadır.

2.2. Eserin İncelemesi

2.2.1. “Müfredat” bölümü

Eser, Akyürek'in bizzat ilan ettiği üzere Molla Cami'nin kırk beyitten oluşan bir kasidesinin tercümesi ve izahıdır. Eserde söz konusu kasideden muktebes her beytin hemen altında “müfredât” başlığına yer verilmiştir. Burada Farsça kasidenin her bir beytini oluşturan kelimelerin tek tek anlamlarından ve dil bilgisel özelliklerinden söz edildiği için müfredat başlığının bu bölüme uygun bir başlık olduğu söylenebilir. Kelimelerin anlamları açıklanırken bazen lugavî manaları bazen de beyit içindeki anlamları verilmiş, kimi zaman sözcük ve sözcük grupları yapısal olarak parçalanarak küçük anlam birimleri hâlinde tetkik edilmiş, kimi zaman da Türkçede yaygın olarak kullanılan ve herkesçe bilindiği düşünülen kelimelerin karşılığı verilmeden “malum” yazılmak suretiyle iktifa edilmiştir. Gramer açısından çözümlenen sözcükler ise Farsça dilbilgisi kaideleri altında incelenmiştir. Anlam ve dilbilgisi yönüyle analiz edilen kelimeler arasında herhangi bir tertip olmamasına karşın bu sözcüklere, beyitte yer aldıkları sırayla, düzenli bir biçimde yer verilmiştir.

Müfredat bölümünde yapılan açıklamalardan bazıları, bu bölümün zaman zaman şerh mahiyeti kazandığını göstermektedir. Bu olağan dışı izahlar, bazı sözcüklerin beyitteki manasının dışında açıklanması gereksiniminden kaynaklanmıştır. Örneğin 16. beyitteki “mücerred” ile 24. beyitteki “sûfî” kelimeleri hakkında, tasavvufi ıstılahtan olmaları hasebiyle ek bilgiler yerleştirilmiş; yine 17. beyitte geçen Anka kuşunun efsanevi özellikleri üzerine uzunca malumat verilmiş; öte yandan 38. beyitte kasidenin sahibi “Cami”nin adının geçmesi fırsat bilinenek şairin yaşam öyküsünden bahsedilmiştir.

2.2.2. “Meâli” bölümü

Beyti oluşturan kelimelerin tek tek manaları ve beyit içindeki görevleri açıklandıktan sonra beytin bir bütün olarak hangi manaları kazandığı, “meâli” başlıklı bölümde verilmiştir. Meâl kelimesinin tercih edilmesi, “tam olarak ne söylendi” sorusuna yanıtın ziyade “ne anlatılmak istendi” sualine cevap arandığını göstermektedir. Bundan dolayı kimi yerlerde beyitte söylenmek istenen verildikten sonra “yanî” sözcüğü ile devam edilerek aynı ya da benzer cümleler katılmıştır. Örneğin 15. beytin meâli şöyledir: “niceye dek yemek için düstlarıñdan akşam ve

48 Bu zatın ilk Rize müftüsü Mehmed Hulusi Efendi olması ihtimal dahilindedir. Bahsi geçen şahıs için bkz. İsmail Kara, *İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi Rize Hadisesi - Hac Hatıraları*, 2. bs, (İstanbul: Dergah Yayınları, 2004).

49 Sayfa ve yazıların görüntüsü Ek-2'de mevcuttur.

şabâh köşe tutarsın, ya'nî sofraya gelüp yemek yerler korqusuyla ihvânından akşam şabâh ne zamâna kadar köşe bucağ kaçar turursun; yemek yedirmeñ lezzetini tanırsañ ta'âmın tadını ne zamân tadarsın, ya'nî it'âm-ı ta'âmdaki insânî ve ma'nevî zevk ü lezzeti tanıdıktan sonra yalnız yemek yemeniñ tatsız olduğunu anlarsın". Görüldüğü üzere beytin her bir mısraından çıkarılan anlam verilmekle yetinilmemiş, daha anlaşılır olması adına alternatif ifadeler sarf edilmiştir.

YB nüshası ile MÜ nüshasındaki en ciddi farkların "müfredât" ve "sanat" değil de "meâlî" kısımlarında tebarüz etmesi, beyitler anlamlandırılırken alternatif ifadelerin arttığını göstermektedir. YB nüshasında bazen MÜ nüshasına benzer bazen bu nüshadan tamamen farklı bir ifade bulunmaktadır; bazense MÜ nüshasındaki metne ilave cümleler görülmektedir. Cümle yapılarına bakıldığında, YB nüshasındaki cümlelerdeki farklılıkların, meâl kısmının daha düzgün bir Türkçe ile ifade edilme amacına dayandığı, başka bir deyişle "metni tashih etmek" gayesine mebni olduğu söylenebilir. Söz gelimi 14. beyit MÜ nüshasında "zulm mezhebli olanlar, ya'nî zulmü meslek ittihâz edenler dîniñ düşmanlarıdır; mümkün olursa o kavmi topla ve başlarını düşür ki dîniñ kıvâmı budur" şeklinde çevrilmişken YB nüshasında "zulm i'tiyâd edenler dîniñ haşmı olduğundan kâdir iseñ dîniñ kıvâmı nâmına onları toplayıp i'dâm et" olarak çevrilmiştir. Yine 11. beytin tercümesi MÜ nüshasında "ecelden ve onun inkılabından yâd eyle ki, ya'nî bir gün ecel gelip de hayâtınıñ intizâmını altüst edeceğini hâtırında tut; zîrâ ecel inkılabı nefsi sert ve harûn at gibi olan kimselerin başına gemdir" şeklindeyken YB nüshasında "eceli ve onun inkılablarını unutma ki o inkılab nefsi azgın olanların başına dizgin gibidir" şeklindedir. Dolayısıyla metnin orijinaline en azından söz dizimi açısından daha fazla sadık kalınan MÜ nüshasındaki cümlelerin, Türkçeye daha uygun ve daha anlaşılır olması adına başkaları - ya da bizzat Akyürek - tarafından müdahalelerde bulunulduğunun saptanması, bu nüshanın henüz tebyiz edilmemiş eserden istinsah edilmiş olduğu olasılığını da düşündürmektedir.

Meâl kısmındaki çeşitlilik, birkaç yerde, metnin divanla olan sözcük farklılığından yahut nüshalar arasındaki kelime farklılığından kaynaklanmıştır. Buna misal olarak 27. beyit verilebilir. MÜ nüshasında "mürâ'î yüz ve daha ziyâde kerem ve ihsân eylemiş ne fâ'idesi var, hâlbuki o keremi üstüne bir iki harf artırsa kerîmleriñ şadı eñ ileride bulunamı olur" şeklinde yapılan tercümeyle YB nüshasında "mürâ'î yüz belki daha ziyâde kerem ve ihsânda bulunur, hâlbuki riyâyı terk etmek şüretiyle keremine bir iki harf daha 'ilâve etseydi şadı-ı kerem olurdu" ifadesi eklenmiştir. Burada MÜ nüshasındaki çevirinin yüklemine geniş zamanda, YB nüshasındaki tercümenin yüklemine ise geçmiş zamanda çekimlenmesi dikkate değerdir. Zira metindeki beyitte "olurdu" anlamına gelen "bûd" [بود] kullanılırken divanda⁵⁰ onun yerine "olur" manasına gelen "şevved" [شود] geçmektedir. YB nüshasındaki çeviri yapılırken bu versiyon dikkate alınmış olmalıdır.

50 Nûrüddin Abdurrahmân b. Ahmed Câmî, *Divân-ı Câmî (Fâtihatü 'ş-şebâb)*, ed. Alâhân Efsahzâd, c. 1 (Tahran: Merkez-i Mütâleât-ı İrânî, 1999), 93.

Akyürek'in meâl kısmında zorlandığı tek yer 12 numaralı beyittir. Çünkü “hemdem ve düstlarıñdan kendi gözünle ‘âkıbet onu görürsün, onların kıyanını intikâm kılıcıyla dökseñ de; beytiñ añlayabildiğim me’âlinden bir şey hâşıl olmuyor” diyerek bu beyti doğru düzgün anlamlandıramadığını ifade etmiştir. Akyürek'in bu ifadesi, beyitteki söz diziminin biraz karmaşıklığından kaynaklanmış olabilir. Nitekim YB nüshasında “arқадаşlarıña intikâm besler ve kıyanlarını dökseñ nihâyet onlardan da ‘aynı mu’âmeleyi görürsün” ifadesiyle doğru anlamın daha sonra çıkartılabildiği müşahede edilmektedir.

Meâl kısmına dair değinilmesi gereken son husus, 20. beytin anlamının okuyanlar için daha anlaşılır kılınması adına Sünbülzâde Vehbî'nin *Lutfiyye*'sinden 10 beyitlik bir iktibas bulunmasıdır.

2.2.3. “Sanat” bölümü

Kasidenin her beytinde lafız sanatları aranmış ve tespit edilen sanatların nasıl icra edildiği “sanat” kısmında açıklanmıştır. Akyürek'in şerhinden, farklı türden lafız sanatlarını içeren beyitlerden bazılarında saptanması güç harf oyunlarının yapıldığı anlaşılmaktadır. Akyürek'in her beyit için “sanat” bahsi açması ve kimi zaman ince ayrıntılara inerek lafız sanatlarını tespit etmeye çalışması, “şanâyi’-i bedâyi’-perverâneyi muhtevî” olarak tavsif ettiği bu kasideyi şerh etmeye değer bulmasında büyük etkenlerden birinin, kasidenin izaha muhtaç mebzul miktarda lafız sanatı ihtiva etmesi olduğunu göstermektedir. Bu argümanı temellendirmek adına Akyürek'in tercümesinde lafız sanatlarını tespit etmek için dört yöntem tatbik ettiği söylenebilir:

2.2.3.1. Harf eklenmesi ve çıkarılması yoluyla yeni kelimeler üretildiğinin gösterilmesi:

Beytin bazı kelimelerindeki harflerin, yer aldığı kelimedenden alınması/atılması ve alınan harflerin başka bir kelimeye eklenmesi yoluyla yine aynı beyitte mevcut olan diğer bir sözcüğün oluşturulması, Akyürek'in lafız sanatlarını tespit ederken başvurduğu ilk yöntemdir. Buna örnek olarak 26 numaralı beytin sanat kısmı verilebilir. Öncelikle beytin ilk mısrasında bulunan subh [صبح] kelimesinin ilk harfî “sâd” [ص] ve şâm [شام] sözcüğünün son harfî “mîm” [م] alınmıştır. Ardından ikinci mısraın başında yan yana bulunan “dil” [دل] ile “ziyâd” [زيد] arasında anlamsal açıdan ilişki kurulmuştur. Şöyle ki “dil”in manası “kalp”tir ve kalp de mensup olduğu varlığın içinde, yani ortasında bulunur. Bu yönüyle “ziyâd” sözcüğünün ortasındaki “yâ” [يا] sesine işaret edilmektedir. Bu ortadaki “yâ” [يا] aynı şekilde ilk mısradan alınan “sâd” [ص] ile “mîm” [م] harflerinin arasına yerleştirilince “sıyâm” [صيام] sözcüğü meydana gelir. O da ikinci mısraın son kelimesidir.

Lafız sanatı tespit etmek adına harf ekleme ve çıkarma denemelerinin sadece başka bir kelimenin varlığını ispatlamaya matuf, gelişigüzel olarak gerçekleştirilmediğinin altını çizmek gerekir. Zira yapılan harf aktarımlarının çoğu, beyitteki manayla kısmen yahut tamamen ilgilidir.

Mesela yukarıdaki örnekte “subh” kelimesinin baş harfinin ve “şâm” sözcüğünün son harfinin alınması, sabahın günün başlangıcını ve akşamın günün bitişi imlemesinden dolayıdır. Ortalarına eklenen “yâ”, bahsi geçtiği üzere, yanındaki kalp kelimesiyle ilişkilendirilmiştir. Ortaya çıkan “sıyâm” yani oruç sözcüğü, sabah başlayıp akşam biten, insanların kalplerini yumuşatan ve temizleyen bir ibadet olduğu için günün başını ve sonunu temsil eden harflerin arasına kalbi temsil eden hece getirilmesi yoluyla tesis edilmiştir.

2.2.3.2. Gösterge unsurlarının ilişkilendirilmesi yoluyla sözcüklerin yerinde kullanımının temellendirilmesi:

Beyitlerde bulunan kelimeleri meydana getiren harfler kimi zaman sadece biçimsel özellikleriyle irtibatlandırılarak teşkil ettikleri sözcüklerin anlamlarına göndermelerde bulunulmuştur. Örneğin 35. beytin sanat kısmında ilkin “devât” [دوات] kelimesinin birbirine bitişmeyen harflerden müteşekkil olduğu belirtilmiştir. Sonundaki “te” [ت] harfi, kendisinden bir önceki elif [ا] ile bitiştirilirse “let” [لت] hecesi ortaya çıkar ve sözcük “devlet” [دولت] haline dönüşür. O da ikinci mısranın ilk sözcüğüdür. Sanatı ortaya çıkartan ise bu bitiştiriminin dayandırıldığı nedendir. Beytin anlamı şöyledir: “Fazilet divitinin bendleri dağılmıştır, sonunda birbirine kavuşursa ne acayip bir devlet olur.” Dağılmış bendlerin, yani “devât” kelimesinin harflerinin hangilerinin kavuşacağına işaret eden kelime “sonunda” anlamına gelen “âhir” [آخر] sözcüğüdür. Bu sözcüğün mısradaki bağlamında kazandığı mananın yanı sıra kelimenin son kısmının bitiştirilmesine işaret ettiği kabul edilmiştir.

Gösterge unsurlarının ilişkilendirilmesinde dikkat edilmesi gereken başka bir husus, gösteren/nesne/ses ile gösterilen/değer/anlam arasında kasıtlı ve planlı inşa edilen doğal bir bağ olduğunun iddia edilmesidir. 34. beytin sanat bölümü buna güzel bir örnektir. Evvela, ilk mısranın son kelimesi olan “fazl”da [فضل] biri “fe” [ف] ve diğeri “dât” [ض] harfinde olmak üzere iki adet nokta olduğu belirtilmiştir. Ardından bu iki noktanın, aynı mısradaki bulunan “âkıl” sözcüğünün [عاقل] ortalarında bulunan “kâf” [ق] harfinde toplandığı dile getirilmiştir. “Kâf”ın [ق] üzerinde yan yana bulunan bu iki nokta aynı sözcüğün, yani “âkıl” [عاقل] kelimesinin diğer harflerine dağıtılırsa, (“lâm” [ل] ve “elif” [ا] harfleri nokta almadığı için) bir noktası “kâf”ın [ق] üzerinde kalır ve bu harf artık “fe” [ف] harfine dönüşmüş olur. Diğer nokta ise üzerine nokta alabilen “ayn” [ع] harfinin üzerine gelince o harf de artık “gayn” [غ] harfine dönüşmüş olur. Dolayısıyla ortaya çıkan kelime “gâfil” [غافل] olup, beytin ikinci mısrasında geçmektedir. Elbette bu toplamalar ve dağıtmalar sebepsiz yere yapılmamıştır. En başta “âkıl”ın noktalarını “fazl”dan alması, kişiyi akıllı hale getirenin fazilet olduğunu ima eder. Akıl sahibi bu meziyeti kaybederse, yani “âkıl”ın noktaları dağılırsa, bu sefer “gâfil” olur. Görüldüğü üzere göstergesel açıdan yorumlanan kelimelerin, ihtiva ettikleri harfler sayesinde, bağlamla elde ettikleri beyit içindeki manalarının ötesinde alt anlamlar ürettikleri vurgulanmıştır.

2.2.3.3. Harflerin yerinin değiştirilmesi yoluyla kelimeler arasında bağlantı kurulması:

Bir parçada harflerin kelime içindeki dizilişleri yönüyle birbirine benzer sözcükler üretilmesi, belagatte “kalb” olarak tanımlanmıştır.⁵¹ Bugün, Batı retoriğinden alınan “anagram” karşılığı daha yaygın kullanılmaktadır. Sanat kısımlarında herhangi bir ekleme ya da çıkarma yapmadan, sadece sözcüğün harflerinin değişik düzenle başka bir kelimeyi oluşturduğu örnekler yer verilmiştir ve bu misaller kalb sanatı altında değerlendirilmeye müsaittir. Söz gelimi 23. beytin ilk mısraı “ârifin gönlü el çeker/terk eder” anlamında [دل عارف فراغ] şeklinde bittiği için sanat kısmında “ârif” [عارف] ile “ferâğ” [فراغ] kelimelerinin aynı harflerden oluştuğuna değinilmiştir. Bu haliyle kalb-i muavvec olarak tanımlanabilecek sanatın oluşması adına “ayn” [ع] ile “gayn” [غ] harfleri bir kabul edilmiştir. İkinci mısradaki “mâil” [مائيل] ile “liâm” [لئام] arasında belirtilen ilişkide ise harflerin tersten dizilişi düzenli olduğu için kalb-i muntazam söz konusudur.

Kalb sanatı aranırken de diğer lafız sanatlarında olduğu gibi anlamdan bağımsız bir tasarruftan söz etmek mümkün değildir. Söz gelimi, 30. beytin sanat kısmında, mevzubahis beytin ikinci mısraının başındaki “mâr” [مار] sözcüğünün ters çevrilmiş halinin, aynı mısram sonunda yer alan “râm” [رام] kelimesi olduğuna değinilmiştir. Bu kelimeler, “büyücünün büyüünün yılanı itaatkar etmesinden” bahsedildiği yerde geçmektedir. “Mâr” yani “yılan”, büyü ile “râm” yani “itaatkâr” olmuştur. Yılan gibi asi ve saldırgan bir hayvanın ters düz edilip itaatkar olmasıyla harflerin dizilişinin baştan sona tersten dizilmesi arasında paralellik sağlanmıştır. Ayrıca büyücü, yılan ve itaatkarlık arasındaki rabita⁵², Hz. Musa'nın asasını attığı ve yılan suretine dönüştüğü, büyücülerle olan kıssasını hatırlatır.

2.2.3.4. Eş yazımlı sözcüklerin tespit edilmesi yoluyla beyitlerden çıkarılan anlamın desteklenmesi

Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı sözcüklerin bir arada kullanılması belagatte cinâs olarak tanımlanmıştır.⁵³ Yazımı/okunuşu aynı ama anlamı farklı kelimeler “eş yazımlı” (İ. homograph) karşılığıyla kavramlaştırılabilir.⁵⁴ Beyitlerdeki eş yazımlı sözcükler genellikle cinâs olarak zikredilmeden gösterilmiştir. Örneğin 1. beytin sanat kısmında “câhil” [جاهل] lafzının başı “câh” [جاه], “kâmil”in [كامل] de “kâm”dır [كام] açıklamasıyla iktifa edilmiş, müzeyyel cinâs olduğundan bahsedilmemiştir. Keza 9. beytin sanat kısmında “kelâm”dan [كلام] “lâ” [لا] eksik olursa “kem” [كم] kalır izahıyla yetinilmiş ve ikisi arasında müşevveş cinâs olduğuna

51 Kalb sanatı örnekleri için bkz. Cem Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 8. bs (Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005), 481-83.

52 Bu rabita “büyücü, yılan, itaatkarlık” arasında, belagatte “mürâât-ı nazîr” yahut “itilâf” adı verilen manaya dayalı bir söz sanatı olduğunu göstermektedir.

53 Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 467.

54 Türkçede anlam yönüyle farklılık fakat imla ve telaffuz yönüyle aynılık teşkil eden sözcükleri karşılayan kavramlar arasında gözlemlenen karmaşıklık konu edinen ve bu sorunu çözmek adına teklif sunan bir makale için bkz. Ekrem Sakar, “Türkçede Eş Biçimlilik Meselesi”, *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy 23 (20 Mart 2021): 405-26, <https://doi.org/10.30767/diledeara.823748>.

değnilmemiştir. Yalnızca iki yerde cinâsın olduğunu ve hangi tür cinâsın bulunduğunu içeren açıklamalar mevcuttur. Mesela 9. beyitte “akârib” [اقارب] ile “akârib” [عقارب] arasında cinâs-ı mutarraf olduğu⁵⁵ ve “mîr” lafzının hem “bey” hem de “öl” manasında kullanılarak cinâs-ı tamm yapıldığı aktarılmıştır. Cinâs çeşitleri içinde mütekârib olanlar da vardır. Örneğin 32. beyitte geçen “heşen” [خشن] ile “hasen” [حسن] lafızlarının surette bir oldukları dile getirilmiştir. İlk harflerin telaffuz yönünden benzerlikleri hasebiyle burada muzâri cinâsdan söz edilebilir.

Cinâslardan bir kısmının yukarıdaki sanat bulma yolları izlenirken kendiliğinden zuhur ettiğinin ve bunlara ayrıca işaret edilmediğinin de altı çizilmelidir. Örneğin 4. beytin sanat kısmında “himmet [همت] lafzının yüzü olan him [هم], heme [همه] kelimesinden çevrilip itmâm [اتم] lafzına getirilirse ihtimâm [اهتمام] olur” şeklinde bir açıklama bulunmaktadır. Halihazırda “itmâm” [اتم] ile “ihtimâm” [اهتمام] arasında, ekleme ve çıkarma işlemlerinden bağımsız olarak müşevveş cinâs bulunmaktadır. Sonuç olarak tüm bu cinâsların mevcudiyeti, şairin sözcük seçimi yaparken sadece vezni ve kafiyeyi tesis etmekle ve beyti anlamlandırmakla kalmadığını, ayrıca tercih edilen kelimelerin bir bütünlük oluşturarak kasidenin sanatsal yönünü kuvvetlendirdiğini müjdeler niteliktedir.

Yukarıda tasnif edilen sanat bulma yollarına dahil edilemeyecek, farklı usullerin varlığından söz etmek mümkündür. Söz gelimi 15. beytin sanat kısmında “ta‘m” [طعم], “ta‘âm [طعام]” ve “it‘âm” [اطعام] sözcüklerinin bir asıldan olduğu ifade edilmiştir. Belagatte aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanmak iştikâk olarak adlandırılmıştır.⁵⁶

Son olarak Akyürek’in sanat bulma çabalarının her zaman müspet neticelenmediği belirtilmelidir. Mesela 27. beytin sanat kısmında “sad kerem” [صد كرم] ifadesinde “sad” [صد] kelimesine “re” [ر] harfi ve “kerem” [كرم] sözcüğüne “elif” [ا] ilave olunmasıyla beyitteki başka bir ifade olan “sadr-ı kirâm”ın [صدر كرام] elde edileceğini söyleyen Akyürek, “râ” ile “elif”in nereden alınıp ilave edileceği nüktelerini bulamadığını itiraf ve muhtemelen terk edilen “riyâ” [ريا] kelimesinden alınabileceğini iddia etmiştir. Ancak bunu anlamsal açıdan temellendiremediği ve daha da önemlisi niçin harflerin birinin kelimenin sonuna ve diğerinin sözcüğün ortalarına getirildiğini izah edemediği için buradaki sanat bulma çabası olumsuz sonuçlanmıştır. Başka bir olumsuz sanat bulma denemesi ise 24. beyitedir. İki nüshada da “sanat” başlığı atılmasına karşın içeriği boş bırakılmıştır. Bu da bu bölümün sehven atlandığına veya unutulmuş yazılmadığına değil; kasıtlı olarak boş bırakıldığına işaret etmektedir. Aslında diğer beyitlerde olduğu gibi bu beyitte de “ârâm” [ارام] ve “harâm” [حرام] gibi birbiriyle harf ve söz oyunları yapmaya müsait kelimeler bulunmaktadır; ancak Akyürek bu beytin sanatsal özellikleriyle alakalı hiçbir tespitte bulunmamıştır.

2.3. Eserin Metni

Metin için esas alınan MÜ nüshası, çeviri yazı alfabesi kullanılarak aktarılmıştır. Metni en iyi

55 Esasında burada muzâri cinâsın varlığından söz edilebilir.

56 Dilçin, *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, 483-85.

düzeyde anlaşılır kılmak adına birtakım yazım tercihlerinde bulunulmuş ve imla işaretlerinden istifade edilmiştir.⁵⁷ MÜ nüshasındaki varak numaraları metnin içinde gösterilmiştir. YB nüshasındaki farklılıklara ise dipnotta yer verilmiştir.

Bi'smi'llâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

Mollâ 'Abdu'r-raḥmân Câmî quddise sirruhu's-sâmî ḥazretlerinin neşâyiḥ-i 'ârifâne ve şanâyî-i bedâyi'-perverâneyi muḥtevi kırk beytten 'ibâret bir kaşîde-i ferîdeleri îzâh ve terceme edildi. Aşlîñ metn-i metninde görülen ma'ânî-i daḳîqa ve elfâz-ı raḳîqa i'tibârıyla ve terceme târiḥini bildirmek üzere Lübb-i Fazîlet nâmı verildi ve bi'llâhi't-tevfîk.

bende-i ḥazret-i Aḥmed

Remzî

(1)

جاه دارى جاهل آسا در سر اى كامل مدام
جاهلت خوانم نه كامل چون ترا جاهست كام

müfredât

[1^b] **câh** *manşib* // **dârî** *ḫutmaḫ* ma'nâsına dâşten maşdarından müstaḫḫ dâred muzâri'iniñ müfred muḥâtabı; *ḫutarsın ḫutuyorsun* demektir // **âsâ gibi** // **der** zarf edâtı; **ser baş**; **der ser başda** demektir // **câhilet** âḫirindeki "te" ḫiṭâb için // ḥânem *oḫumaḫ* ma'nâsına ḥânden maşdarından fi'l-i muzâri' müfred mütekellim; *oḫurum derim* demektir // **ne** nefy edâtı; "kâmil neḥânem" taḫdîrinde // **çûn** ta'lîl edâtı; *çûnkü* demek // **turâ** "te" mazmûn olarak ḫiṭâb için; "râ" mef'ûl edâtı; *saña, seni, seniñ* ma'nâlarında // **kâm** arabî "kâf" ile *damağ murâd merâm* ma'nâsına, burada maḫşad *merâm*dir, kâf-ı 'acemî ile *adım* ma'nâsına gelir.

me'âli

ey kâmil, câhil gibi başında rütbe ve manşib sevdâsı ḫutuyorsun; [2^a] saña merâm ve maḫşad manşib olduḫça kâmil degil, câhil derim.⁵⁸

şan'at

câhil [جاهل] lafzınıñ başı câh [جاه], kâmil'iñ [كامل] de kâm'dır [كام].

li-mütercimihî'l-faḫîr⁵⁹

câhiliñ te'mîn-i câh u kâmiliñ taḫşîl-i kâm
bu meşeldir herkesiñ başında bir sevdâsı var

57 Bunlar şu şekilde sıralanabilir: Beyitte geçen kelime bold, anlamı italik, aynı tipteki açıklamalar arasında virgöl, farklı tipteki açıklamalar arasında noktalı virgöl, kelimeler arasında yan yana iki eğik çizgi, ayırtma işareti olarak düz turnak, bölüm sonlarında nokta, özel harf ve ibarelere yer verilirken çift turnak, metin tamirinde parantez.

58 YB nüshasında şu şekildedir: "ey insân-ı kâmil, câhil gibi dimâğında her zamân pâyve ve manşib hevesi olduğundan saña câhilden başka bir şey diyemem" (yaprak no: 2).

59 YB nüshasında şu şekildedir: "terceme-i şâriḥ" (yaprak no: 2).

(2)

نام خاص خویش عالم کردی اما عالمی
کش بود روی از لئیمی دائما بر پای عام

müfredât

nâm *ad* // **hâş** ‘amm’iñ zıddı // **h**’îş *kendi* ve *aqrabâ* ma’nâsına, burada *kendi* demektir // ‘âlim câhil’iñ zıddı, *bilen* // **kerdî** kerden maşdarından kerd mâzîsiniñ müfred muhâtabı; *eylediñ* demektir // **emmâ faqaṭ**, *lâkin* // ‘âlimî âhîrindeki “yâ” hîṭâb // **k’eş** “ki” ile “şîn” den mürekkebdir, “ki” beyân, “şîn” zamîr // **rûy yüz** // *ez -den* // **le’îmî**’de “ye” maşdariyye için // **le’îm alçaq**, *nâkes* // **dâ’imen** ma’lûm // **ber üzre** // **pây ayaq** // [2^b] ‘âmm âhâd-ı nâs, *ayaq taqımı*.

me’âli

kendi ism-i hâşşîni ‘âlim etdiñ, ya’nî kendine ‘âlim ve dâna dedirtdiñ, faqaṭ denâ’etinden tolayı dâ’imâ yüzü ‘avâm-ı nâsın ayağına sürünen ‘âlimsin.⁶⁰

şan’at

‘âlim [عالم] lafzınıñ yüzü meşâbesinden olan ‘â [ع], ‘âmm [عام] kelimesiniñ ayağı olan mîm [م] üzre gelirse ‘âmm [عام] olur.

(3)

عمر صرف کسب نام نیک کن کان نامه را
چون اجل کوه کند باقی نماند غیر نام

müfredât

‘ömr müddet-i hayât // **şarf** *harc etme, kullanma* // **kesb** “kâf”iñ fethâ ve kesresiyle *qazanmaq*, *qazanc* // **nîk iyi**; **nâm-ı nîk iyi ad** // **kon** koned muzârî’inden emr; **k’ân** “ki” ile “ân”dan mürekkebd; **ki zîrâ**; **ân o** // **nâme mektûb**, *risâle, kitâb* // **ecel müddet-i ‘ömrüñ soñu** // **kûteh kışa**; kûtâhdan muhâffef; **kon**ed fi’l-i muzârî’; **kûteh kon**ed *kışaltır* demek // **bâkî** fânî’niñ zıddı // [3^a] ve *geri kalan* // **nemâned** mânden maşdarından fi’l-i muzârî’-i menfi; *qalmaz* demektir // **gayr başqa**.

me’âli

müddet-i hayâtı iyi ad qazanmaya şarf ve harc eyle ki ‘ömrüñ defterini ecel kışalttığında, ya’nî ecel gelip de müddet-i hayâtıñ hitâma resîde olduğda addan başqa geriye bir şey qalmaz.⁶¹

şan’at⁶²

nâme [نامه] lafzı kışalırsa, ya’nî âhîrindeki he [ه] qalqarsa nâm’dan [نام] başqa bir şey qalmaz.

(4)

کاهلی بگذار و روی همت خود از همه
آر در اتمام کار دین که اینست اهتمام

60 YB nüshasında şu şekildedir: “nâmiña ‘âlim dedirtidiñ faqaṭ denâ’et yüzünden dâ’imâ cühelânıñ ayağına yüz süren bir ‘âlimsin” (yaprak no: 3).

61 YB nüshasında şu şekildedir: “hayâtıda iyi nâm qazanmağa çalış çünki ecel defter-i ‘ömrüñü qapadığı vaqt nâmdan başqa bir şey qalmayacaqdır” (yaprak no: 3).

62 YB nüshasında şu şekildedir: “şan’at-ı şî’riyye” (yaprak no: 3).

müfredât

kâhilî âhîrindeki “ye” maşdariyye; *tenbellik* demek // **bu'gzâr geçmek** ma'nâsına gozâştan maşdarından müştakq gozâred muzâri'inden, bâ-i zâ'ide ilhâkıyla emr-i hâzır // **ve** 'atf // **himmet** *kaşd-ı kavî, cehd, iqdâm* // **hod** *kendi* // **ez** *-den* // **heme** *hep, cümle* // **âr** *getirmek* [3^b] ma'nâsına âverden maşdarından müştakq âvered muzâri'iniñ muhaffefi, âred kelimesinden emr-i hâzır // **der** burada edât-ı mef'ûl; “be kâr-ı dîn âr” taqdîrindedir // **kâr** *iş* // **înest** “în” ism-i işâreti ile “est” edât-ı haberinden mürekkebe; *budur* demek // **ihimâm** *ehemmiyet vermek, bir işe diğkâtle bakmak*.

me'âli

tenbelliği bırak, kendi sa'y ve himmetiñ yüzünü her şeyden ziyâde dîn işiniñ itmâm ve ikmâli cihetine getir; teveccüh et ki ehemmiyet verilecek, diğkâat edilecek iş budur.⁶³

şan'at

himmet [همت] lafzınıñ yüzü olan him [هم], heme [همه] kelimesinden çevrilip itmâm [اتمام] lafzına getirilirse ihtimâm [اهتمام] olur.

(5)

گر تمامت اهتمام دین نگردد عاقبت
آه ماند حاصلت زان اهتمام ناتمام

müfredât

ger eger // **temâmet** soñdaki “te” hiţâb için // **negerded** gerdîden [4^a] maşdarından fi'l-i muzâri'-i menfi; “ger negerded” taqdîrinde; *etmezse* demek // **âh** harf-i nidâ ki *elem, keder, nedâmet, te'essüf* ifâde eder // **hâşilet** âhîrindeki “te” hiţâb // **zân** “ze” *-den, “ân” o* // **nâtemâm** “nâ” nefy edâtı.

me'âli

seniñ tamâmıñ dîne ihtimâm etmezse, ya'nî taşşîl ve taşşîh-i dîn huşûşunda külliyetiñle çalışmaz ehemmiyyet vermezseñ o nâkış ihtimâmıñdan ÷olayı ‘âkıbet seniñ hâşılıñ âh u nedâmet qalır.⁶⁴

şan'at

ihimâm [اهتمام] lafzında [تمام] kelimesi olmazsa âh [آه] qalır.

(6)

ظالم نفست ظلامست از پریشانی خویش
در دل شب آه دل باشد شهاب آن ظلام

müfredât

zâlim ‘âdiliñ zıddı, *zulm eden, gaddâr, merhametsiz* // **nefs** *insânda şehvete yiyip içmege*

63 YB nüshasında şu şekildedir: “tenbelliği bırak da bütün himmetiñi dîn işleriniñ itmâmına şarf et ki himmet edilecek iş ancak budur” (yaprak no: 4).

64 YB nüshasında şu şekildedir: “himmetiñi tamâmen dîn işlerine şarf etmezseñ maşşûl-i hayâtıñ nihâyet bir âh ve nedâmetden ‘ibâret qalır” (yaprak no: 4).

olan meyl, zevk ve lezzet-i hissiyyeye sevğ eden; âhîrindeki “te” hîbâb için // **zalâm** karanlık // **perîşânî** âhîrindeki yâ-yı maşdariyye ile dağınıklık, intizâmsızlık // [4^b] **h’îş** kendi // **dil** kalb, **şeb** gice, **dil-i şeb** gice yarısı // **şihâb** gökyüzünde ba‘zen akip girdiği görülen âteş pârçası, yıldız uçma(sı) derler.

me‘âli

zâlim ve gaddâr olan nefsiñ tağınıklığından mübâlâtsizliğinden tolayı karanlıkta zulmet içinde kalmışdır; o karanlığın kırgıncımları gice yarılarında gönlün âh u efğânı olur, ya‘nî derd ü nedâmeti mûcib olur.⁶⁵

şan‘at

zâlim [ظالم] lafzı perîşân edilince zalâm [ظلام] olur; âh-ı dil [آه دل] demekle âh [آه] lafzının kalb edilmesine işâret vardır ki hâ [ها] olur; şeb [شب] kelimesiniñ gönlüne, ya‘nî arasında konulursa şihâb [شهاب] olur.

(7)

بندہ فرمان شو کہ گردد خام گاہ بندگی
چون بجای غل کلاه خواجگی بندد غلام

müfredât

bende bağıl, esîr; **kul** // **fermân** emr buyruldu // **şev** şevved muzâri‘inden emr; *ol* demek; “bende” kelimesi “fermân”a muzâf olmağla [5^a] “bende-i fermân şev” olacağsa da bu gibi yerlerde vezin için hemze iskâf edilmek icâb eder, ba‘zı nüshada olduğu gibi “hâ”sız olursa “bend-i fermân” okunur ve *emr ü fermâna bağıl ol* ma‘nâsı verilirse de beytdeki “ğulâm” ve “h’âceğî” qarinesiyle “bende” olmak daha muvâfıktır⁶⁶ // **gerded** olmağ ma‘nâsına olan gerdiden maşdarından fi‘l-i muzâri‘ // **hâm** çig ve nâ-puhte yemege meyveye insâna denir ve uzun kemend ma‘nâsına da gelir // **gâh** kâf-ı Fârisî ile *vaqt* ve *zamân* ma‘nâsına, kelimeniñ âhîrinde olursa mekân ma‘nâsını ifade eder “hayme-gâh” gibi, ve zamân ma‘nâsını ifade eder “seher-gâh” gibi⁶⁷ // **bendeğî** bende kelimesine yâ-yı maşdariyye geldiğinden “hâ”sı kâf-ı Fârisî’ye tebdil olunup *kulluğ* ma‘nâsına bendeğî olmuşdur; **gâh-ı bendeğî** “hâ”nın kesresiyle *kulluğ* ve *‘ubûdiyyet vaqtı* demek // **be cây** “bâ” zarfiyye; “cây” mağhall, yer // **goll** cezâ için boyuna tağılan zincîr, prança, kelepçe // **kolâh** baş kisvesi // **h’âceğî** h’âce efendi, ağa, re‘îs-i hâne, ihtiyâr, ‘azîz, zengîn ma‘nâlarına; âhîrine gelen yâ-yı maşdariyye kâf-ı Fârisî’ye tebdil edilerek *efendilik* ma‘nâsınadır // **bended** bendiden maşdarından muzâri‘ olur; *bağlar* demek; ba‘zı nüshada **bîned** dir⁶⁸, diden maşdarından muzâri‘, *görür* ma‘nâsına // **ğulâm** köle, ‘abd, *bende*.

65 YB nüshasında şu şekildedir: “mübâlâtsizlik yüzünden zâlim nefsiñ zulm içinde kalmışdır, gice yarıları çekilen âh o zalâmın şihâbıdır” (yaprak no: 5).

66 Remzi Dede’nin sözünü ettiğî, “bende” olması gereken kelimenin “bend” olarak yazıldığı nüshalar divanın neşrinde daha uygun görülmüş olmalı ki kitapta yer alan mevzubahis beyitte “bend” tercih edilmiştir. bkz. Câmî, *Divân-ı Câmî (Fâtihatü’ş-şebâb)*, 1:92.

67 “ve zamân ma‘nâsını ifade eder seher-gâh gibi” ifadesi haşiyeye çıkılarak sahh kaydı olarak düşülmüştür.

68 Divan neşrinde de “bîned” olarak geçmektedir. bkz. Câmî, *Divân-ı Câmî (Fâtihatü’ş-şebâb)*, 1:92.

me'âli

[5^b] fermân-bendesi ol, bendelik vaqtinde kelepçe yerine efendilik külâhını gören yâhod bağlayan köle hâm olur yâhod boynunda uzun kemend görür, ya'nî emr-i ilâhîye itâ'atle kulluk vazîfesini ifâ et; kendi 'abdiyyetiñi unudup ızhâr-ı tekebbürle hıdmet-i 'ibâdetde mütekâsil bulunursañ giriftâr-ı ağılâl u 'azâb olursun.⁶⁹

şan'at

ğulâm [غلام] kelimesiniñ başında ğul [غل] vardır, onuñ yerine hı'âcegî [خواجگی] lafzınıñ külâhı olan hı [خ] harfî gelirse hâm [خام] olur.

(8)

گر بديها بينی اندر باديه صبرى بكن
تا در احرام حريم كعبه بينی احترام

müfredât

bedîhâ bed *fenâ*; “ye” maşdariyye; “hâ” cem' edâtı; *kötülükler* demektir // **ender** “der” gibi zarfiyyet ma'nâsına; -de demek // **bâdiye** ‘Arabca çöl // **şabrî**’deki “ye” vahdet için // **bekon** “bâ” zâ'id; “kon” emr-i hâzır; *eyle* demek // **tâ** ta'lil edâtı, *tâ ki* // **ihrâm hâcîlarıñı mu'ayyen vaqt** [6^a] ve *mevki'de büründükleri örtü* // **harîm hâne**, *havli gibi başkasınıñ taşarrufundan maşûn olan yer, Ka'be, Mekke-i Mükerrime'de müslümânların kıblesi olan beytullâh* // **bînî**⁷⁰ dîden maşdarından bîned muzâri'iniñ müfred muhâtabı; *görürsün* demek // **ihtirâm** ta'zîm.

me'âli

çölde yol boyunda fenâlıklar meşakkatler görseñ de hele bir şabr et, tâ ki Ka'be-i Mükerrime'niñ harîminde ihrâm-ı bend-i 'ubûdiyyet olarak ta'zîm ve ihtirâm görürsün.⁷¹

şan'at

tâ [تا] ya'nî te [ت] harfini ihrâm [احرام] lafzında görürsen ihtirâm [احترام] olur.

(9)

از كلامت غير لا دركم نشد حرف دگر
از تو با سائل تهی زين حرف كم باشد كلام

müfredât

kelâm söz; âhirindeki “te” hîtâb // **gayr** başka // **lâ nefy** // **kem neşod** kâf-ı 'acemî'niñ zammesıyla “gom şoden” *zâyi' olmağ*; kâf-ı 'Arabî'niñ fethasıyla “kem şoden” *eksik olmağ*; kem neşoden maşdar-ı menfi olur, [6^b] burada her iki ma'nâya da gelebilir; ibtidâsında “der” zâ'ididir tekâmîl-i vezn için // **harf** ma'lûm, *kelime* ve *kelâm* ma'nâsına da kullanılır // **diger**

69 YB nüshasında şu şekildedir: “muñi' bir kul ol zîrâ kul olacağken kölelik halkasına beden efendilik külâhını bağlamak hâmlıktır” (yaprak no: 6).

70 “bînî” yerine divanda “yâbi” geçmektedir. bkz. “Câmî, *Dîvân-ı Câmî (Fâtihatü's-şebâb)*, 1:92. Bu şekilde beyitteki “ihtirâm görürsün” ifadesi “ihtirâm bulursun” olarak anlaşılmıştır.

71 YB nüshasında şu şekildedir: “çölde fenâlıklara râst gelirseñ şabrlı ol ki ihrâmı iken harîm-i Ka'be'de mazhar-ı ihtirâm olasıñ” (yaprak no: 6).

dîger'den muhaffef // **ez tu senden** // **bâ** mef'ûl-i ileyh edâtı // **sâ'il dilenci** // **tehî boş** // **z'in** "ez in"den muhaffef; *bundan* demek.

me'âli

seniñ kelâmından lâ'dan başka bir harf zâyî' veyâ eksik olmadı, senden sâ'ile karşı lâ'dan hâlî kelâm az olur; ya'nî senden hâcet talebinde bulunan sâ'ile verilen cevâb ancak lâ'dan, yok demekden 'ibâretidir.⁷²

şan'at

kelâm'dan [كلام] lâ [لا] eksik olursa kem [كم] kalır.

(10)

خوست با نقد کمال دل [دین] ترا همچون خواص
چند داری چشم بر وام لثیمان چون عوام

müfredât

hû ve "hûy" tabi'atde taqarrur eden *şifât, mizâc, meşreb*; âhîrindeki [7^a] **st** est'den muhaffef // **bâ** edât; *ile* ma'nâsına // **nağd** *meskûk akçe*; mecâz olarak nağd-i cân, nağd-i kemâl de denir // **kemâl** ma'lûm // **dil** *göñül, kalb*; ba'zı nüshada "dil" yerine "dîn" yazılmışdır // **turâ seniñ**; "turâ hûst" taqdîrindedir // **hemçün gibi** // **havâşş** 'avâmmiñ zıddı // **çend** miqdâr-ı ğayr-ı mu'ayyen; Türkçede *kaç* ve *nice* denir, "her çend" ma'nâsına gelir, *her ne kadar, her kaçan* demek; "tâ key" ve "tâ ki" mevki'inde kullanılır; *niceye dek, ne vakte kadar* demek, bu beytde bu ma'nâ münâsibdir // **dârî** dâred muzâri'iniñ müfred muhâtabı // **çeşm göz, çeşm dâştên göz** *ütmağ, ümîd etmek, haşr-ı nazar etmek* masdar-ı mürekkebinden *göz tutasın* demek // **ber** "be" mevki'inde mef'ûl edâtı // **vâm**⁷³ *borç* // *le'imân* le'imîniñ cem'i; **le'im** *levme lâyıq, alçağ, nâkes* // **çün** edât-i teşbih // **'avâmm** 'âmmiñ cem'i; *âhâd-ı nâs ayak taqımı*.

me'âli

seniñ ki havâşş-ı ümmet gibi kalb yâhod dîn kemâliniñ nağdiyle hûyuñ vardır, ya'nî kemâlât-ı dîniyye taşîliyle havâşş gibi müstağni olmak îcâb ederken ayak taqımı gibi nâkesleriñ borcuna nice göz tutasın, [7^b] ya'nî 'avâmm-ı nâs gibi le'imleriñ parasına ne vakte kadar göz dikiyorsun.⁷⁴

şan'at

havâşş [خواص] kelimesinde nağd olarak hû [خو] lafzı vardır; vâm [وام] lafzına çeşm ma'nâsına olan 'ayn [عين], ya'nî harf-i 'a [ع] tütulursa 'avâmm [عوام] olur.

72 YB nüshasında şu şekildedir: "sâ'ile karşı sözünde 'yok' kelimesi hiç eksik degildir, bu bâbda yoğsuz az kelâm edersin" (yaprak no: 7).

73 "vâm" yerine divanda "dâm" geçmektedir. Câmî, *Divân-ı Câmî (Fâtihatü'ş-şebâb)*, 1:92. Bu şekilde beyitteki "nâkeslerin borcu" ifadesi "nâkeslerin dünyası" olarak anlaşılmıştır.

74 YB nüshasında şu şekildedir: "havâşş gibi kemâl-i diyânetle muttasıf, mütehallık olduğuñ hâlde 'avâmm gibi niye boş alçaqlarıñ saña ikrâzda bulunmalarını gözlersin" (yaprak no: 8).

(11)

یاد میکن از اجل وز انقلاب او که هست
انقلابش مرد توسن نفس را بر سر لجام

müfredât

yâd *hâtırda tutmağ* // **mîkon** koned muzâri 'inden emr; ibtidâsına "mî" edât-ı hâli gelmiştir // **ecel müddet-i 'ömrüñ şoñu** // **inķilâb** *altüst etme, ters dönme, intizâmını bozma, evvelki hâle muhâlif dîğer bir hâle şoğma* // **hest** burada "est" ma'nâsına // **inķilâbeş** âhîrinde "şîn", "ecel"e râci' zamîrdir // **merd** *erkek* // **tevsen** *azgın ve sert at* // **ser** *baş* // **licâm** *gem, dizgin*.

me'âli

ecelden ve onun inķilâbından yâd eyle ki, ya'nî bir gün ecel gelip de [8^e] hayâtınıñ intizâmını altüst edeceğini hâtırında tut; zîrâ ecel inķilâbı nefsi sert ve hârûn at gibi olan kimselerin başına gemdir.⁷⁵

şan'at

ecel [اجل] kelimesi inķilâba uğrarsa, ya'nî altüst olursa, licâ [لجاء] ve merd [مرد] lafzınıñ başı olan mîm [م] harfine taķılırsa licâm [لجام] olur.

(12)

عاقبت از همدمان بینی بچشم خود هم آن
خون ایشانرا اگر ریزی بتیغ انتقام

müfredât

'**âķibet** *şoñ* // **hemdem** *muşâhib* // **hem** *dağ* // **ân** *o* // **hûn** *қан* // **işân** onlar // **rîzî** rîhten maşdarından müştakķ rîzed muzâri'iniñ müfred muhâtabı, *dökersin* demek // **tîğ** *ķılınc* // **intîķâm** *oç almağ*.

me'âli

hemdem ve dûstlarıñdan kendi gözüñle 'âķibet onu görürsün, onların қанını intîķâm ķılıcıyla dökseñ de; beytiñ añlayabildiğim me'âlinden bir şey hâşıl olmuyor.⁷⁶

şan'at

[8^b] hemdemân [همدمان] kelimesinden hûn, ya'nî қан ma'nâsına olan dem [دم] dökülürse hemân [همان] қалır.

(13)

ظلم كيشان خصم دينند ار توان آن قوم را
جمع ساز و سر بيفكن كين بود دين را قوام

müfredât

ķiş *dîn, millet ve mezheb*, **zûlm-ķiş** *zûlm mezhebli, zûlmü 'âdet eden*; âhîrindeki "ân"

75 YB nüshasında şu şekildedir: "eceli ve onuñ inķilâblarını unutma ki o inķilâb nefsi azgın olanlarıñ başına dizgin gibidir" (yaprak no: 8).

76 YB nüshasında şu şekildedir: "arķadaşlarıña intîķâm besler ve қанlarını dökseñ nihâyet onlardan da 'aynı mu'âmeleyi görürsün" (yaprak no: 9).

edât-ı cem‘ // **haşm düşman, haşm-ı dîn dîn düşman**; âhîrindeki “-nd”, “-end”den muhaffef; “est” edât-ı haberiniñ cem‘i // **er eger // tüvân güç, kuvvet, imkân ve kâbiliyyet-i vücûd // sâz düzmek ve қоşmaq, yapmak, düzeltmek** ma‘nâlarına olan sâhten maşdarından müştakq sâzed muzâri‘inden emr-i hâzır; **cem‘ sâz cem‘ kıl, topla** demek // **biyefken düşürmek ve bırakmaq** ma‘nâsına efkenden maşdarından gelen efkened muzâri‘inden emr-i hâzır; evveline bâ‘-i zâ‘id gelmekle “hemze”si “yâ”ya tebdil edilmişdir // **kîn** “ki” “în” // **kıvâm bir şeyin medâr-ı nizâm ve vücûdu olan huşûşu**.

me‘âli

[9^a] zulm mezhebli olanlar, ya‘nî zulmü meslek ittihâz edenler dîniñ düşmanlarıdır; mümkün olursa o kavmi topla ve başlarını düşür ki dîniñ kıvâmı budur.⁷⁷

şan‘at

kavm [قوم] lafzı cem‘ edilirse aqvâm [اقوام], onuñ da başı, ya‘nî a [ا] düşürülürse kıvâm [اقوام] olur.

(14)

نام حیدر خواهی آزادی طلب چون مصطفی
در میانش زن چو حیدر سخت دست اعتصام

müfredât

nâm ad, şöhet, şân // Hayder hazret-i ‘Alî rağiya’llâhu ‘anhuñ maḥlaşı // h̄‘âhî istemek ma‘nâsına h̄‘âsten maşdarından müştakq h̄‘âhed muzâri‘iniñ müfred muhâtabı // **âzâdî âzâd kölelikden veyâ esîrlikden kıtılmış serbest hür**; âhîrindeki yâ-yı maşdariyye ile hürriyyet ma‘nâsına // **taled** talebiden maşdar-ı ca‘lîsinden emr-i hâzır // **çün teşbih // muştafâ seçmek ve begenmek** ma‘nâsına olan ıstıfâ‘ maşdarından ism-i mef‘ûl ve hazret-i peygamber şalla’llâhu [9^b] ‘aleyhi ve sellem efendimiziñ bir ism-i şerîfi // **der miyâneş miyân vasaḥ, orta, ara, bel**; evvelindeki “der”, “be” gibi mef‘ûl edâtı; âhîrindeki şîn “âzâdî”ye râci‘ zâmir // **zen urmaḳ** ma‘nâsına zeden maşdarından emr-i hâzır // **çü teşbih edâtı, çü Hayder Hayder gibi // saht pek ve berk, muḥkem ve metîn // i‘tişâm bir şey’i tütma merbûḥ olma, himâye ve melce’ arama**.

me‘âli

Hayder’iñ nâmını istiyorsun, hazret-i Muştafâ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem gibi âzâdlık taleb et, hürriyyet arasına Hayder gibi i‘tişâm elini muḥkem ur, ya‘nî hazret-i Hayder gibi eriñ şöhet ve şânını sen de istiyorsañ peygamber-i ‘âlî-şâna mütâba‘atla ḥaḳîkî hürriyyete tâlib ol, kemâl-i ‘ubûdiyyetle zuhûr edecek olan o hürriyyete hazret-i Hayder gibi i‘tişâm eliyle muḥkem şarıl.⁷⁸

şan‘at

Hayder [حیدر] lafzınıñ ortasında dest ma‘nâsına olan yed [يد] lafzı vardır ki âzâd ma‘nâsına olan hür [حر] kelimesiniñ arasına yapışmış gibidir.

77 YB nüshasında şu şekildedir: “zulm i‘tiyâd edenler dîniñ haşmı olduğundan kâdir iseñ dîniñ kıvâmı nâmına onları toplayıp i‘dâm et” (yaprak no: 10).

78 YB nüshasında şu şekildedir: “hazret-i Hayder kadar şöhet istersen evvela hürriyyet iste soñra hazret-i risâlet-penâh efendimiz gibi bir peygamberiñ etegine Hayderâne şürette muḥkem yapış.” (yaprak no: 10).

(15)

چند بهر خوان از اخوان گوشه گیری شام و چاشت
[10^a] طعم اطعام ار شناسی کی چشی طعم طعام

müfredât

behr için demek, ‘Arabca li-ecli mevki’inde // **h[~]ân ta‘âm** ve **sofra // ihvân ahılâr, qardaşlar, şâdıq, düstlar // gûşe bucaq // gırî tıtmak** ma‘nâsına olan giriften maşdarından müştakq gired müzâri‘iniñ müfred muhâtabı // **şâm akşam // çâst kuşluk vaqti ve ta‘âmı // ta‘m tat, lezzet // it‘âm yemek yedirme, ta‘âm verme // şinâsî tanımaq** ma‘nâsına olan şinâhten maşdarından fi‘l-i müzâri‘ müfred muhâtab // **key ne vaqt // çeşî tatmaq** ma‘nâsına olan çeşîden maşdarından müzâri‘ müfred muhâtab // **ta‘âm yemek, aş.**

me‘âli

niceye dek yemek için düstlarıñdan akşam ve şabâh köşe tıtarısın, ya‘nî sofraya gelüp yemek yerler qorkusuyla ihvânıñdan akşam şabâh ne zamâna kadar köşe bucaq kaçâr tırursun; yemek yedirmeniñ lezzetini tanırsañ ta‘âmıñ tadını ne zamân tadarsın, ya‘nî it‘âm-ı ta‘âmdeki insânî ve ma‘nevî zevk u lezzeti tanıdıkdan soñra yalnız yemek yemeniñ tatsız olduğunu añlırsın.⁷⁹

şan‘at

[10^b] ihvân [اخوان] lafzınıñ köşesi tıtulursa h[~]ân [خوان] kalır; ta‘m [طعم] ta‘âm [طعام] it‘âm [اطعام] kelimeleri de bir aşıldandır.

(16)

روز مردان مجرد جو ردای فقر از آنک
عروه و تقاست مرتاری ازان بی انفصام

müfredât

rev gıtmek ma‘nâsına refden maşdarından müştakq reved müzâri‘inden emr-i hâzır // **merdân erkek** ma‘nâsına olan merd’in cem‘i // **mücerred şoyunup çıplanmaq** ma‘nâsına olan tecerrüd maşdarından ism-i mef‘ûl; *şoyunmuş kimse* demek ise de şüfiyye iştilâhında “et-tecrîdu inhîlâ‘un ‘an şuhûdi‘ş-şevâhidi bi-şuhûdi‘l-ħaķîķati” diye ta‘rîf edilir ki *ħaķîķatiñ şuhûdunda sâ‘ir şevâhidiñ şuhûdundan münşaliħ ve münħali‘ olmaq ve ħaķîķati bilâ-delâ‘il ve lâ şevâhid müşâhede kılmaq* demektir, ma‘rifetu’llâh taħşiliyle meşğûl olan ‘urefâ-yı ümmet Qur‘ân-ı Kerîm’de ħazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâma emr buyurulan “ħal‘-i na‘leyn”den maķşad dünyâ ve âhiret efkârından ħalb âyinesini pâk kılmaqdır ki [11^a] tecrîd budur ve ħaķîķatde mücerred evvelen kendiliginden tecerrüd ba‘dehu aġyâr ve sivâyı terk etmektedir derler // **cû istemek** ma‘nâsına olan costen maşdarından müştakq cûyed müzâri‘inden emr-i hâzır // **ridâ örtünecek şâl, ‘abâ ve sâ‘ire // faķır yoķsulluq, zârûret, ihtiyâc** ma‘nâlarına ise de şüfiyye iştilâhında “el-faķru el-berâ‘etu min ru‘yeti‘l-mulki” diye ta‘rîf edilir ki “el-‘abdu ve mâ yemlikuhu kâne li-mevlâhu” fehvâsınca nefisinden ve mülk görmeden ve kendine mensûb olan şeyden berî

79 YB nüshasında şu şekildedir: “kimseye bir şey vermemek için ne zamâna kadar kuşluk akşam arkadaşlarıñdan şavuşacaķsıñ, yemek yedirmek zevkıñı bilmiş olaydıñ yalnız olarak hiç bir yemek yemezdiñ” (yaprak no: 11).

olmak demektir ve her şey'i Ğaniyy-i Muṭlaḳıñ bilmek ve bilmeyi de ondan bilmektir ki bu mertebeye fenâ fi'llâh derler // **ez ânk** ez ân ki kelimelerinden mürekkebdir; *ondan için* demek // **'urve-i vüşkâ** 'urve, ğurfe vezninde *çoğa ve bardağ gibi şeyleriñ kulpuna* denir; **vüşkâ** aslı "yâ" ile vüşkî yazılır, vüşkâ' okunur, 'Îsî Mûsî gibi âhîrine bir edât lâhîk olursa okunduğu gibi "elif" ile yazılır; *pek sağlam, pek muhkem* demek olan evsâk ism-i tafđiliniñ mü'ennesidir; 'urve-i vüşkâ *sağlam kulb* demek olur; Qur'an-ı Kerîm'den ve dîn-i İslâm'dan kinâye olur // **mer** taḥsîn için kelime evveline dâhîl olur, ma'nâya dâhîl olmaz; ba'zen *haşr* ma'nâsını ifâde eder, meşelâ "büyüklük ancak oña [11^b] lâyıkdır" denecek yerde "bozorgî mer û râ sezed" derler // **târî** burada *çulhalarıñ beziñ uzunluğuna atdıkları tel* ma'nâsındadır ki arış ta'bir olunur argâc muḳâbilidir; argacıñ Fârisîsi pûd'dur // **infişâm** *kırlmak* ve *kesilmek*.

me'âli

ey tâlib-i kemâlât ridâ-yı faḳrı git merdân-ı mücerreden iste ki o faḳr-ı ḥaḳîkî libâsınıñ arışıñ bir teli bile çopmaz bir 'urve-i vüşkâdır, ya'nî mer-tebe-i faḳra nâ'il olup her şey'i Ğaniyy-i Muṭlaḳ olan Vâcibu'l-vücûd'un olduğunu bilmek ve "var" lafîndan geçerek fenâ fi'llâh maḳâmına ermek isterseñ bu fazîlet-i ma'nevîyyeyi aġyâr ve mâ-sivâyı külliyyen târik olan 'ârif-bi'llâh zevâtıñ mesleginden ve onların işrine tebe'îyyetde aramak lâzımdır.⁸⁰

şan'at

merdân [مردان] lafzı tecrîd edilir, ya'nî baş ve soñ harfi çıkarılırsa ridâ [ردا] ḳalır; mer [مر] kelimesi de merdân [مردان] lafzınıñ bir telidir.

(17)

فقر بی فر تفرد نیست جز قاف نفاق

[12^a] همچو سیمرغ از غنا آن قاف را کم کن مقام

müfredât

ferr nûr, *ziyâ'*, *parlaklık* ve *şân, şevket, kuvvet* // **teferrüd** luğatde *ayrılıp yalnız bulunma* demek ise de şûfiyye ıstılâhında *Allâh'ı aġyâr ve mâ-sivâdan tefrîd ü tevḥîd eyleyip şusuz kimse şudan başka bir şey ârzü etmediği gibi sâlikiñ muḥabbeti aġyâra te'alluḳdan pâk olarak cenâb-ı Ḥaḳḳ'a münḥaşır olmaḳdır*; tefrîd beyt-i sâbiḳda geçen tecrîdiñ fevḳında bir maḳâmdır // **ḳâf** *kürre-i arzı muḥîṭ olan taġıñ ismi* olduğu luğat kitâblarında mezkûrdur ve ḥurûf-ı 'Arabîyyeden biriniñ adıdır // **nifâk** *dinde riyâkârılık, iki yüzlülük* // **sîmurğ** Fârisîdir; türkcesi 'anḳâ; türkcede 'avâmm zümürü-d-i 'anḳâ der; 'anḳâ ḥaḳḳında bir çok eşerlerde tafşîlât varsa da luğat-ı târîḥiyye ve coġrâfiyyede şu şüretle ḥulâşa edilmiştir:

'**anḳâ-yı muġrib** boynu uzun tüğü güzel bir büyük kuşuñ ismidir; bu ḥayvân muḳaddemâ mevcûd olup hicret-i nebevîyyeden muḳaddemce peygamber-i ehl-i Ress Ḥanzâla bin Şafvân el-Ḥacerî-i 'Îsâ yâḥod Ḥâlid bin Sinân du'âsıyla münḳarız olduğu ba'zı tevârîḥde görüldü; Mısrîlıların efsâne ḳabilinden olarak beyân etdiklerine göre 'anḳâ ḳartal [12^b] kuşu cesâmetinde

80 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "ridâ-yı faḳrı ehl-i tecerrüdden ara ve muḥaḳḳaḳ bil ki onuñ ipliği çok sağlam olduğundan hiç çopmaz" (yaprak no: 13).

bir hayvân olup boynunun tükleri altun gibi parlak şarı ve kıyruğu beyâz ile maḥlûṭ penbe renkli ve gözleri ḡâyet güzel imiş ve ‘ömrü tamâm olduğunu biraz evvelce ḥiss ve o eṣnâda şems daḡı yuvasını iḥrâk etmek cihetiyle yeñiden bir yuva yapıp ve içini nebâtât-ı ‘ıṭriyye ile tezyîn edip üzerine oturur ve oracıkda telef olur gider ve kemigi içinde bir şoḡulcandan dîger bir ‘anḡâ vücûda gelir, bu yavru anasının cüşsesini murr-ı şâfi ile yaptığı bir maḥfaza derûnuna vaz‘la Ba‘albek’de şems ma‘bedine götürür imiş; ‘anḡâ kuşunun ‘Arabistân çöllerinde beş altı yüz sene mu‘ammer olduğunu daḡı rivâyet ediyorlar; ‘anḡânın fi zamâninâ hâzâ âşiyân-sâz-ı vücûd olduğu yerler şu ‘arâ beytleridirler; îrânlılar sîmurḡ ve sîreng derler, hümâ daḡı ‘anḡânın ḡayrı olmamak gerek; intehâ.

Kimseye ‘arz-ı ḡâcet ve minnet etmeyerek maḡâm-ı istiḡnâda bulunanlara ‘anḡâ-meşreb, ‘anḡâ-ṭab‘at demek mevḥûm ve mecâl maḡallinde îrâd eylemek ıṣṫilâḡ-ı şu‘arâdandır // **ken** **kon** az eyle demek ise de mekon gibi *etme, yapma* demektir // **maḡâm** ma‘lûm.

me‘âli

[13^a] teferrüden ziyâ ve kuvvet almayan faḡr-ı nifâk ḡâf’ından başka bir şey degildir, ‘anḡâ kuşu gibi ḡinâdan ṭolayı o ḡâf’ı maḡâm etme, ya‘nî beyt-i sâbıkda geçen faḡr-ı ḡâḡikî maḡâmına nâ‘il olmak isteyen mertebe-i tecrîd ve tefrîdden kuvvet ve ziyâ almak iḡtizâ eder, bir faḡr ki onda teferrüdüñ ferr ü ziyâsı bulunmazsa ḡâf-ı nifâḡdan başka elde bir şey ḡalmaz; ṣâḡın bu yolda ‘anḡâ gibi ḡinâ göstererek o ḡâf’ı maḡâm edinme.⁸¹

şan‘at

faḡr [فقر] lafzı ferrsiz [فر] olursa ortada ḡâf [قا] ḡalır.

(18)

آنکه میخوانی اقارب جز عقارب نیستند
خاصه کز زرشان بود بر فرق تاج احتشام

müfredât

ânki “ân kes ki” taḡdîrinde; o *kimse* demek // **mîḡ-ânî** ḡ-ânden maşdarından fi‘l-i muzâri‘ müfred muḡâṭab; ḡ-ânî evveline “mî” edât-ı ḡâli dâḡil olmuş; *oḡursun dersin* demek // **aḡârib** pek yakın demek olan aḡreb kelimesinin cem‘idir; *ḡışımlar* demek // **aḡârib** Fâriside *kejdüm*, türkcesi *kıyruḡu eḡri* ise de ‘aḡreb denir; zehirli [13^b] bir böcek; ‘aḡârib cem‘idir // **coz** ḡayr; *başka* // **nîstend** nîst *degil*, âḡirindeki hemze’si ḡazf olunan “end est”in cem‘i; *degildirler* demek // **ḡâşşa** bir şey’e maḡşûş olan kuvvet ve şûret-i maḡşûşada bi‘l-ḡâşşa ma‘nâlarına // **k‘ez** beyân edâtı olan “ki” ile ibtidâ’ edâtı olan “zi”den mürekkebirdir // **şân** “eş” zamîriñ cem‘i // **ferḡ** baş tepesi // **tâc** ḡükümdârların başlarına giydikleri cevherli başlık // **iḡtişâm** ṭañtana debdebe.

me‘âli

ḡışım ve aḡrabâ dedigiñ kimseler ‘aḡreblerden başka degildirler, ‘ale’l-ḡuşûş onların tepesinde altundan yapılmış iḡtişâm tâcı olursa.⁸²

81 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “ḡâḡikî teferrüd için olmayan faḡirlik ḡâf ṭaḡı kadar bir nifâḡdır, zenginlik ḡurûyuyla ‘anḡâ gibi o ṭaḡda pek ṭolaşma” (yaprak no: 14).

82 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “aḡrabâ dediklerin ‘aḡrebirdir başka bir şey degildir.

şan‘at

aķârîb [اڤارب] ile ‘aķârîb [اڤارب] arasında cinâs-ı muţarraf olduğu gibi gûyâ ‘aķârîb [اڤارب] lafzınıñ başında altun vardır, çûn ki ‘ayn‘ın [ع] bir ma‘nâsı da altundur.

(19)

اخ كه خود را در اخوت پخته گوید چون دلش
بر سر مالست لرزان با تو خامش گوی خام

müfredât

[14^a] **aķ** *ķardaş* // **ħod** bod vezninde *kendi* demek // **râ** mef‘ûl edâtı // **uħuvvet** *ķardaşlık* // **puħte** *pişirmek* ma‘nâsına olan puħten maşdarından ism-i mef‘ûl; *pişmiş pişkin* // **gûyed** goften maşdarından fi‘l-i muzârî‘; *der söyler* // **çûn** ta‘lil edâtı; *çûn ki* demek // **dil** *gönül*; “eş” zamîr; **aķ** kelime(sine) râci‘ // **ser** *baş* ve *sevdâ* ma‘nâsına // **mâl** ma‘lûm // **lerzân** *titremek* ma‘nâsına olan lerzîden maşdarından *lerz* emr-i ĥâzırınıñ âĥirine ân gelerek şıfat-ı müşebbeh olur; *titreyici titreyen* demek // **ĥâmeş**‘de ĥâm *çig* demek; “eş” zamîr.

me‘âli

ķardaşlıkda kendiniñ pişkin olduğunu söyleyen birâderiñ gönölü saña ķarşısı mâl sevdâsıyla titreyici ise sen oña ĥâm de; ĥâm, ya‘nî mâl ve mülk sevdâsıyla ķalbi titreyen ķardaş uħuvvetde şâdiķ ve pişkin olduğunu saña ķarşısı söyler ve iddi‘â ederse de sen oña nâ-puħtesin çigsin deyiver.⁸³

şan‘at

aķ [اخ] kelimesiniñ dili, ya‘nî ķalbi ĥâ [خا], mâl [مال] kelimesiniñ [14^b] başı olan mîm [م] ĥarfî üzerinde olunca ĥâm [خام] olur.

(20)

رو بتاب از خال و عم چون خال و عم با هم غمند
غم بروی آفتاب و ماه دل باشد غمام

müfredât

rû rûy gibi, *yüz* // **betâb** *çevirmek* ma‘nâsına olan tâften maşdarından müştakķ tâbed muzârî‘inden emr-i ĥâzır; “tâb” evveline bâ‘-i zâ‘ide dâĥil olmuş // **ĥâl** *dayı* // ‘**amm** ‘*amca* // **bâ** *hem* “hem” ma‘iyyet ve iştirâk edâtıdır; **bâ** *hem* *berâber* demek olur // **ġam** *ĥüzn*, *keder*, *derd*, *ķaygu*, *tasa* // **âfitâb** *güneş* // **ġemâm** *buluť*.

me‘âli

dayıdan ve ‘amcadan yüz çevir, çûn ki dayı ve ‘amca ikisi ġam ve keder derler; gönöl ayınıñ ve gönöl güneşiniñ yüzünde ġam buluť olur, ya‘nî vefâsızlık nifâķ ĥased gibi fenâ ĥûylu olan birâder dayı ‘amca ve sâ‘ir ĥuşımlardan ĥazer lâzım olduğunu “ânki miĥ‘ânî aķârîb coz ‘aķârîb nîstend” mişrâ‘ıyla başlayan beytden buraya îzâĥ buyurdular; aĥlâķ kitâblarında bu ĥuşûşda tafşilât var ise de Sünbülzâde Vehbî merĥûmuñ [15^a] *Luĥfiyye*‘inde şu beytler ĥulâşasıdır:

ĥuşûşiyle altunlarıyla iĥtişâm şatmak isteyenler” (yaprak no: 15).

83 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “ķardaşını saña ķardaşlık tolayısıyla şamîmî görünürse de gönöl mâl hevesiyle lerzân olduğundan saña ķarşısı ĥâmdır, sen de oña ĥâm diyiver” (yaprak no: 16).

var ise hîş u tebâruñ sâ'ir
 tecrîbe eylemişüz 'âlemde
 birbirine hâsedî zâhîrdür
 bu sözüüm şanma tehî a'lâ bil
 akrîbânûñ hâsedîdür meşhûr
 'amm u ğamm bir yazılır imlâda
 hâlî hâlî didiler şefkatden
 müşfik u muhlîşî nâdir bulunur
 aġniyâsı var ise fâsîd olur
 Yûsuf'a nuşh-ı pederdür ki hemîn

olma çok dâ'iresinde dâ'ir
 var bu hâşlet ki benî âdemde
 akrîbâda hele pek bâhîrdür
 bellüdür vaç'a-i Hâbil Kâbil
 hîşmını hâşmı bilür ehl-i şu'ûr
 farkı bir noçtadır ancak sâde
 ğâfil olma bu hafî hâletden
 biñ içinde iki yâ bir bulunur
 fuçarâsı daġi pek hâsîd olur
 dâderünden hele sen olma emîn⁸⁴

şan'at

ġam [غم] kelimesi âfitâb [أفتاب] lafzının yüzü olan â [آ] harfiyle mâhiñ [ماه] yüzü olan mîm [م] harfine gelirse ġemâm [غمام] olur.

(21)

دیده و دل گو مهیا دار شاه از بهر عدل
 [15b] کز ستون عدل بر پایند این نیلی خیام

müfredât

dîde göz // **gû** gûyed muzâri'inden emr-i hâzîr "gûy"; "yâ"sı ba'zen hâzîf olunur; *söyle* demek // **müheyyâ** hâzîr // **dâr** dâred muzâri'inden emr-i hâzîr; *tut* demek // **şâh** sulţân, hükümdâr // **behr** 'Arabca *li-eclî*; türkcede *içün* // **'adl** zulmün zıddı // **k'ez** "ki zi"den muhaffef // **sütûn** *direk* // **ber pây** ber pâ; *ayağda kâ'im, ayağ üzre*; âhîrine "est" haber edâtının cem'i olan "end" lâhîk olmuş ve hemzesi hâzîf edilmiştir // **nîl** *çivît mâ'i, laciverd*; âhîrindeki "yâ" nisbet // **hiyâm** *haymeler, çadırlar*.

me'âli

hükümdâra gözü gönül 'amel için hâzîr tut de, zîrâ gök rengli bu çadırlar 'adl direginden ayakdadırlar; ya'nî memleket idâresi yed-i iktidârında olan zâta söyle, gözü gönül 'adâlet icrâsına hâzîr bulunsun, zîrâ 'âlemiñ nizâmı 'adl ile kâ'imdir.⁸⁵

şan'at

dîde [دیده] ki göz demektir, 'Arabcası 'ayn'dır [ع], [عين] harfî murâd olunup dil [دل] [16^a] lafzıyla hâzîrlanmış olursa 'adl [عدل] olur.

84 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "dayıya 'amucaya iltifât etme, her ikisi de ġam kederdir; ġam ise gönül güneşi ve ayı için buluttur" (yaprak no: 17).

85 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "sulţâna gözünü gönülünü icrâ-yı 'adâlet için dâ'ima hâzîr bulundur, zîrâ bu laciverd semâ' çadır 'adâletiñ direğiyle kâ'imdir" (yaprak no: 18).

(22)

از مشاهیر جهان گر شاه رفت و میر ماند
میر را هم نام وی آید ز حق روزی پیام

müfredât

meşâhîr meşhûr'un cem'î // **mîr** *beg* ma'nâsına olduğu gibi *ölmek* ma'nâsına morden maşdarından müştakq mîred muzâri'inden şîğa-i emrdir // **vey** o gibi gâ'ib zamîri // **âyed** *gelmek* ma'nâsına olan âmeden maşdarından fi'l-i muzâri' // **hakk** esmâ-i ilâhiyyedir // **rûzî** *rûz gün*; "ye" vahdet için; *bir gün* demek // **peyâm** peygâm, peygem, peyem gibi *haber* ma'nâsına.

me'âli

cihânîñ meşhûrlarından şâh gitdi de beg kaldıysa bege de bir gün Hakk'dan adı haberi gelür, ya'nî beg de şâh gibi mevte maḥkûm olacaḫdır.⁸⁶

şan'at

meşâhîr [مشاهیر] lafzından şâh [شاه] giderse mîr [میر] kalır, mîr lafzı hem *beg* hem *öl* ma'nâsına olmağla cinâs-ı tâmmdır.

(23)

[16b] بهر معنی دارد از صورت دل عارف فراغ
گر چه مائل می نماید از نگونساری لئام

müfredât

ma'nî buradaki ma'nâsı *rûhânî, rakîk, hissler* // **şûret** *zâhirî şekl* // **ârif** *'irfân ile muttaşif olan haḫîkate esrâr-ı ulûhiyyete haḫâ'ik-i eşyâya vuḫûf* // **ferâğ** *terk-i iştigâl işden çekilmek* // **nigûnsârî** *nigûn altüst olmuş, ters dönmüş*; **sâr** ser gibi *baş* ma'nâsına; "ye" maşdariyyet; *baş aşâğılık*.

me'âli

'ârifîñ gönül ma'nâ için şûretten ferâğat eder, le'im olanlar ise baş aşâğılıktan mâ'il görünürler; ya'nî haḫîkate kesb-i vuḫûf eden 'ârifler zâhir eşkâle gönül vermezler, ayak taḫımı olan kimseler de haḫîkate meyl eder gibi görünseler de onların ḫâli tersinedir.⁸⁷

şan'at

'ârifîñ [عارف] dili, ya'nî kalbi ferâğ olur, kitâbetde ferâğdan [فراغ] farkı yokdur; mâ'il [مائل] kelimesi nigûnsâr olursa, ya'nî baş aşâğı gelürse li'am [لائم] olur.

86 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "meşâhîr-i 'âlemden pâdşâh gidip beg de beg kalırsa chemmiyeti yokdur; oña da bir gün Hakk tarafından ismi üzerine bir haber gelir" (yaprak no: 18-19).

87 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "'âriflerin gönül ma'nevîyyâta temâyül yüzünden zâhirî işlerden müstağnidir; gerçi alçaqlar da 'ârif gibi mâ'il görünürler ise de haḫîkî degildir, tersi dönme mürteddîr" (yaprak no: 19).

(24)

[17^a] حال گرم و آتش وجد ار نماید هر دو روی

صوفی ار آرام گیرد باشد آن از وی حرام

müfredât

hâl oluş, bulunuş, şüret, keyfiyyet ve *şimdiki zamân, mâzî ile istiğbâliñ arası*; şüfiyye ıstılâhında *muvaqqâten mazhar oldukları cezbe vecd // germ sıcak // vecd bulmak* ve *'aşk u muhabbet*; şüfiyye ıstılâhında *kendini gâ'ib edecek derecede 'aşk-ı ilâhîye talmağ // şüfi ibtidâ-i İslâm*'da peygamber-i 'âlî-şân 'aleyhi'-ş-şalâtu ve 's-selâm efendimiziñ şöhbeti şerefine nâ'il olan zevât-ı kirâma şahâbe, rasûl-i Ekrem efendimize mülâkî olmayıp da şahâbeniñ eşer-i peygamber-pesendânelerine pey-rev olan 'uzamâ-yı ümmete tâbi'ûn, aşhâb-ı Rasûlu'llâh'a yetişmeyip tâbi'in hâzerâtına mülâkî olan ahyâra da tebe'-i tâbi'in denirdi, tebe'-i tâbi'in devrinden sonra nâs arasında merâtib ü meşâribde ihtilâf yüz göstermeğe başladığından ümmetiñ havâşşına zühhâd 'ubbâd gibi isimler verilmeye başladı, bundan sonra da bir takım bid'atler zuhûruyla tefrika başladı, her fırka zâhid 'âbid kendilerinde bulunur iddî'âsına kalkıştı, [17^b] binâ'en-'aleyh kalbleri mâ-sivâ' muhabbetinden hâlî ve nûr-ı 'irfân ile mâlî olan zevâta şüfi ismi verildi, bu ism ile ibtidâ' tesmiye edilen Ebû Hâşim eş-Şüfi el-Kûfi'dir ki târîh-i hicretiñ 150'nci senesine müşâdifdir, şüfiyye tesmiyesinde muhtelif ma'nâlara nazaran şaff şûf şuffe şafâ ve şufûn kelimelerinden ıstikâk ciheti mülâhaza edilmiş ise de bu ismiñ şüfiyyeye laqab olması daha zâhir görülür, şüfi ve taşavvuf hakkında tafşîlât isteyen bu bâbda yazılan kitâblara mürâca'at edebilir // **er eger // ârâm turmak, eğlenmek, yerleşmek, sükûn ve qarâr.**

me'âli

hâl hârâreti vecd âteşi her ikisi yüz gösterir de şüfi sükûn tutarsa, ya'nî 'aşku'llâh ve şevku'llâh ile cezbe ve vecd hâlî zuhûr eder de sîfî sükûn ve qarâr üzre bulunur şevk ve heyecân göstermezse o ândan hârâm olur, ya'nî şüfîniñ bu hâlî câmid ve sâkin bulunması hârâmdır; hâzret-i Câmî bu beyt ile aşhâb-ı vecd ve hâle semâ'in vücûbunu beyân u iş'âr buyuruyor.⁸⁸

şan'at⁸⁹

(25)

[18^a] هست در کوی فنا هر جا زمستان مجمعی

هر که بگذشت از سر و پا زان مجامع یافت جام

müfredât

kûy mahalle // fenâ beğâ'nîñ zıddıdır; şüfiyye ıstılâhında *sâlikiñ haqîkatde Allâh'dan başka mevcûd olmadığını bilmesi, ondan sonra da bi'l-cümle eşyâyı ve kendiyi fânî görmesidir // câ cây gibi; yer mahall // mestân serhoş* ma'nâsına olan mest'in cem'i; 'Arabcası sekrândır; sekr bir gafletdir ki müskirâtdan bir şey içmek ve yâhod yemekle 'aqla gâlib gelen muvaqqat bir sevinçdir, serhoşuñ sözleri karışık ayakları tolaşık olur; şüfiyye ıstılâhında muhabbet

88 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "kendisinde cezbe hârâreti, vecd âteşi zuhûr eden şüfi şevk ve vecd gelip de sükûnet gösterirse o hâl kendisine hârâmdır" (yaprak no: 20-21).

89 Boş bırakılmıştır.

mağâmında olan ‘aşıklarda ba’zen zuhûr eden tarab u neşât ve sürûr u ibtihâcdır ki esrâr-ı ilâhiyye ifşâsına dâ’ir kelimât söylenen bir hâletdir // **mecma’** cem‘den ism-i mekân; *toplanılan mahall*; âhîrindeki “ye” vahdet için // **mecâmi’** mecma‘’ın cem‘i // **câm** *kağeğ*.

me’âli

[18^b] ehl-i fenâ mahallesinde her yer mestân-ı Hudâ’dan bir mecma’ bir meclisdir başdan ve ayakdan, ya’nî varlığından geçen tecerrüd eden kimse o mecma’lardan kağeğ buldu, ya’nî fenâ-fi’llâh aşhâbı meclisinde nûş edilen ‘aşk-ı ilâhî şarâbından içmek ârzûsunda bulunan sâlik ser u pâdan bi’l-cümle mâ-sivâdan geçmek gerek.⁹⁰

şan‘at

mecâmi’ [مجامع] kelimesi ser ü pâdan geçerse, ya’nî başından mîm [م] ayağından ‘ayn [ع] giderse câm [جام] kalır.

(26)

ز اول صبح ازل تا آخر شام ابد
دل زیاد غير لب بستست قصد صيام

müfredât

evvel ma‘lûm // **şubh** *şabâh* // **şâm** *ağşam* // **ezel** *mâzî cihetinden gayr-ı mütenâhî zamân-ı muğadderde varlık* // **ebed** *müstağbel cihetinden nihâyet taşavvur edilemeyen muğadder zamânda varlık* // **yâd** *tağâttur-ı zikir, hâtıra getürmek* // **bestest** “beste est” tağdîrinde // [19^a] **kaşd** *‘azm-i niyyet* // **şıyâm** *oruc*.

me’âli

gönül ezel şabâhından ebed ağşamına kadar başkasını yâd etmekden oruc kaşdıyla dudagını bağlamışdır, kapatmışdır; ya’nî kâmil mü’miniñ kalbi Allâh’ın gayrıdan mine’l-ezel ile’l-ebed şâ’im olmak gerekdir.⁹¹

şan‘at

şubh [صبح] lafzının evveli şâd [ص], şâm [شام] kelimesinin âhîri mîm [م], şan‘at i’tibârıyla ikinci mısrâ’daki dil [دل] kalb, ya’nî sâd ile mîm’in ortası ziyâd [زيد], ya’nî yâ [يا] olunca şıyâm [صيام] hâşıl olur.

(27)

صد كرم کرده مرائی بیش وز ترك ريا
گر برآن حرفی دو افزاید بود صدر كرام

müfredât

şad *yüz* // **kerem** *nefâset* ve ‘*izzet ve şeref*’ma’nâsına; hasâset muğâbilidir ve *cûd-ı şehâ*’ya denir // **mürâ’î** *görölsün için ‘ibâdet ve hayrâtda bulunmak*’ma’nâsına olan riyâ’dan ism-i fâ’il

90 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “kûy-ı fenânın her yerinde bir serhoş cem‘iyyeti vardır, kendinden geçen herkes o cem‘iyyetlerden bir kağeğe nâ’il olmuştur” (yaprak no: 21).

91 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “gönül ezel şabâhından edebîyyet ağşamına kadar ahyânın denizinden şıyâm kaşdıyla ağzını mührlemişdir” (yaprak no: 22).

// **bîş** ziyâde, *fazla* // **harfî** “yâ” vaḥdet için; **harfî do** bir iki [19^b] *harf* demek olur // **efzâyed** artırmak ma'nâsına olan efzûden maşdarından fi'l-i muzâri' // **şadr** her şey'in muḳaddeminiñ a'lâsına ve evvelme denir ki baş tarafınıñ ve üst cânibiniñ fâtiḥası ve mebde'iniñ ibtidâsından 'ibâretidir // **kirâm** kerîm'in cem'i.

me'âli

mürâ'î yüz ve daha ziyâde kerem ve iḥsân eylemiş ne fâ'idesi var, hâlbuki o keremi üstüne bir iki harf artırsa kerîmleriñ şadri eñ ileride bulunanı olur.⁹²

şan'at

şad kerem [صد كرم] cümlesine bir iki harf ziyâde edilse, ya'nî bir re [ر] harfî, kerem kelimesine bir elif [ي] 'ilâve olursa şadr-ı kirâm [صدر كرام] olur, faḳaḳ bir iki harf ta'bîr buyrulan “râ” ile “elif”iñ nereden alınup 'ilâve edilecegi nüktesini bulamadım, terk edilen riyâ [ري] kelimesinden alınacak gibi görülüyor.⁹³

(28)

نیمی از هنگامه گیتی رود از سلک جمع
گر نهد اهل دل بیرون از ان هنگامه گام

müfredât

[19^b] **nîmî** nîm yarım; âḫirindeki yâ vaḥdet için; **nîmî** bir yarısı demek olur // **hengâme** cem'iyet ve ma'reke ma'nâsına // **gîti** Fârisî kâf'ınıñ kesriyle *dünyâ* ve *cihân* ve yer ma'nâsına // **silik** tel ve iplik // **nihed** komaḳ, *vaz' etmek* ma'nâsına olan nihâden maşdarından fi'l-i muzâri' // **ehl** şâḫib ve mâlik, **dil** kalb; **ehl-i dil** şâḫib-i dil // **bîrûn** dıḫarı // **gâm** Fârisî kâf'ıyla *adım*.

me'âli

dünyânî cem'iyetinden bir yarısı silk-i cem'den gider, bir⁹⁴ ehl-i dil o cem'iyetden adımı dıḫarı ḳorsa, ya'nî “mevtu'l-âlimi mevtu'l-âlemi” feḫvâsınca bir cem'iyetiñ bir ḳavmiñ içinde bulunan aḫşâb-ı ḳulûbdan ehl-i kemâl bir zât hârice adım atarsa, ya'nî o ḳavm içinden gider zâyî' olursa o cem'iyetiñ intizâmı bozulur demektir.

şan'at

hengâme [هنگامه] lafzından gâm [گام] kelimesi çıḳarsa yarısı gitmiş ve tertîbi bozulmuş olur, çün ki hengâme altı harfdır, gâm üç harfdır ki yarısıdır, geri ḳalan üç harf bir ma'nâ ifâde etmez.

92 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “mürâ'î yüz belki daha ziyâde kerem ve iḥsânda bulunur, hâlbuki riyâyı terk etmek şüretiyle keremine bir iki harf daha 'ilâve etseydi şadr-ı kerem olurdu” (yaprak no: 23).

93 YB nüshasında bu cümleye ek olarak şu ibare mevcuttur: “yaḳışığı bu” (yaprak no: 23).

94 “Bir” manasına gelen “yek” [يك] sözcüğü YB nüshadaki beyitte yer almasına ḳarşın (yaprak no: 23) her iki nüshada da müfredât kısımlarında atlanmıştır. Aynı kelime divan neşrinde de yer almaktadır. bkz. Câmî, *Dîvân-ı Câmî (Fâtiḫatü'ş-şebâb)*, 1:94.

(29)

[20^a] مفضل دریا انامل هر کجا بگشاده دست

زان انامل بر کنار لجه جودند انام

müfredât

mufzil mükrim vezninde ifzâl'den ism-i fâ'ildir ki aşlı fazl'dır; **fazl** *meziyyet-i zâtîyye*, *ma'rifet*, *kemâl*, *aḥlâḳ*, 'aḳîde toḡruluḡuyula beraber 'ilm, dâniş, kerem, 'inâyet ve iḥsân ma'nâlarıdır; burada **mufzil** *mükrim* ve *muḥsin* ma'nâsına // **deryâ deñiz** // **enâmil parmaḳ ucu** ma'nâsına olup **deryâ-enâmil cûd-ı seḫâda elleri deryâ gibi** demek olacak // **lucce engin deñiz**, *deñiziñ dibi* // **cûd seḫâ**; âḫirinde "nd", "est"iñ cem'i // **enâm maḫlûkât**, *nâs*.

me'âli

cûd u 'aḫâsı deryâ-yı bî-pâyân olan mufzil-i ḫaḳîkî her nereye dest-i ḳadrin ve keremini ḡuşâde ḳılmış ise ḫalkıñ elleri o cûd u kerem deryâsınıñ kenârında müstaḡraḳ-ı iḥsândırlar.⁹⁵

şan'at

enâmil [انامل] lafzınıñ kenârı enâm [انام] kelimesidir.

(30)

[20^b] مدعی را سازد انقاس صلاح آموز دوست

مار را گرداند افسون فسون پرداز رام

müfredât

mudde'î da'vâ'dan ism-i fâ'il; *da'vâci*, *iddi'â eden*, *nâ-ḫaḳḳ yere bir şey' taleb eden* veyâ *esâssız bir ḫaḳḳ* ve *şalâḫiyyet da'vâsında bulunan* // **sâzed** *ḳılmak*, *yapmak*, *düzmek* ma'nâsına sâḫten maşdarından fi'l-i muzâri // **enfâs** *cigere alınup verilen hevâ*, *şoluḳ* ma'nâsına olan "nûn" ve "fâ" niñ fetḫalarıyla nefes kelimesiniñ cem'idir // **şalâḫ bir şey'iñ iyi ve maḫlûb ve memdûḫ şüretde bulunması**, *iyilik*, **şalâḫ-âmûz** *iyilik öğretin* // **mâr yılan** // **gerdâned** *gerden maşdarınıñ müt'e'addîsi olan gerdâniden*'den fi'l-i muzâri // **efsûn** *elifsiz olarak* **fusûn**; *sihr*; *bügü*, *rukye* // **perdâz** *düzmek*, *ḳoşmak*, *ârâste ḳılmak* ma'nâsına *perdâḫten* maşdarınıñ fi'l-i muzâri'i *perdâzed* kelimesinden *emr şîḡasıdır*; isme lâḫıḳ olmaḡla vaşf-ı terkîbî olmuş; **fusûn-perdâz** *efsûn yapan*, *efsûn düzen*, *sihr-bâz*, *bügücü*, *üfürükçü* // **râm** *yavaş*, *muḫî'* ve *enîs*.

me'âli

[20^b] şalâḫ öğretin vâ'iziñ enfâsı, ya'nî mü'eşşir sözleri düşmanı düst eder, nasıl ki efsûncunuñ efsûnu yılanı muḫî' ḳılar; teşbîh te'sîr ḫuşûşuna 'â'iddir.⁹⁶

şan'at

mâr [مار] kelimesi dürülünce râm [رام] olur.

95 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "her parmaḡı deryâ gibi olan bir mükrim nerede bir dest-i kerem açarsa insânlar o parmaḡlardan ḫâşıl olan engin deñiziñ eḫrâfındadırlar." (yaprak no: 24).

96 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "efsûncunuñ efsûnu yılanı muḫî' ḳıldığı gibi şalâḫ ta'lîm eden insân yalancı düşmanı bile düst eder" (yaprak no: 25).

(31)

چون بود همسایه را دیوار کوتاه عیب دان
دیده ناعاقبت بین داشتن بر طرف بام

müfredât

hem-sâye *komşu* // **dîvâr** türkcede de *dîvâr* // **'ayb** ma'lûm // **dân** *bilmek* ma'nâsına olan dânisten maşdarınıñ muzâri' dâned kelimesinden emr-i hâzır // **'âkıbet-bîn** *şonu gören*; evvelindeki "nâ" nefy edâtıdır // **dâştên** *ütlemek* // **taraf cihet** // **bâm** *şam*.

me'âli

komşunuñ dîvârı kışa, ya'nî alçaq ise 'âkıbet-bîn olmayan, işiñ şonunu görmeyen gözü şam tarafına ütmağı 'ayb bil; ya'nî [21^a] komşunuñ hârîmini görmek mümkün oluyor diye o tarafa 'atf-ı nazâr me'âyibdendir.⁹⁷

şan'at

dîde [دیده] 'Arabcası 'ayn [عين] 'âkıbetsiz olursa, ya'nî âhîrindeki nûn [ن] giderse 'ay [عي], bâm [بام] lafzınıñ tarafı olan be [ب] tarafını ütarsa 'ayb [عیب] olur.

(32)

صورت ار باشد خشن هست اهل معنی را حسن
می نیفتد رخنه از دندانہ سین در حسام

müfredât

heşen 'Arabcada huşûnet maşdarından "hâ"nuñ fethi "şîn"iñ kesriyle şıfat olarak *galîz* ma'nâsına ki *törpüsüz* ta'bir olunur; Fâriside **heşen** çemen vezninde bir nev' sazlıktır, fuçarâ' maqûlesi ondan libâs tokiyup giyerler // **hasen güzel** // **mî neyufted** *düşmek* ma'nâsına olan uftâden maşdarından fi'l-i muzâri' i ufted önüne nûn-ı nâfiye gelerek "elif", "yâ"ya kalb olunur; **mî** hâl edâtı // **rahne gedik** // **dendâne** *dendân diş* demektir; âhîrinde hâ ile dişli olan [21^b] şeylerde kullanılır, dendâne-i erre, dendâne-i sîn gibi // **husâm kılınc**.

me'âli

şûret ve zâhir huşûnetli olsa da ehl-i ma'nâ için güzeldir; kılınc demek olan husâm lafzındaki dişlerden tolayı kılıncda bir gedik peydâ olmaz, ya'nî ma'nâ ve haqîkat noқта-i nazârından müstaşsen ve cevâhirdâr olanıñ şûret-i zâhirdeki huşûneti zâtına bir hâlel îrâş etmez.⁹⁸

şan'at

heşen [خشن] ile hasen [حسن] şûretde birdir.

97 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "dîvârı alçağıdır diye 'âkıbeti göremeyen bir göz için komşunuñ şamına bakmağ 'aybdır" (yaprak no: 25).

98 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "'urefânıñ kaba şabalığı ma'nen güzeldir, kılınc ma'nâsına olan husâm kelimesindeki sîn'iñ dişleri kılınc sağıtlık vermediği gibi" (yaprak no: 26).

(33)

فرق عذرا را چو در بایست باشد تاج زر
وامق مفلس ضرورت پای دارد زیر وام

müfredât

ferk baş tepesi // ‘**azrâ bâkir kız** ki **kız oğlan kız** ta ‘bîr olunur; bu beytde *Vâmık’ın ma ‘şûkası* ismidir; *Vâmık ‘Azrâ, Leylâ Mecnûn, Ferhâd Şîrîn* gibi hikâyesi meşhûr ‘âşık u ma ‘şûkdur // **durr incü** // **bâyest gerek, zârûrî** ve **lâzımlı** demekdir.

me’âli

[22^a] ‘Azrâ’niñ başına incü gibi altun tâc lâzım olunca müflis Vâmık bi’z-zarûre ayağını borc altında tutar.⁹⁹

şan’at

Vâmık [وامق] lafzınıñ ayağı, ya’nî soñ harfi olan kâf [ق] borc ma’nâsına olan vâm [ام] kelimesiniñ altındadır.

(34)

جیست عاقل را فضیلت جمع گوهرهای فضل
نیست جز غافل چو باید آن گهرها انقسام

müfredât

çist “çî” ile “est”den mürekkebe; *nedir* demek // **fazîlet kâdr, meziyyet, hüner, ma’rifet, ‘ilm ü ‘irfân** // **gevher elmâs ve sâ’ir kıymetli taş**; ‘Arabcada cevher denir; âhîrinde “hâ” cem’ edâtı // **coz ğayr, başka** // **ġâfil ihtiyâtsiz, diğkatsiz, bî-ğaber** // **yâbed** bulmak ma’nâsına olan yâften maşdarından fi’l-i muzârî // **inķisâm ayrılma, bölünme, kısım kısım olma**.

me’âli

beyt su’âl ve cevâblıdır; ‘âkile fazîlet nedir; fazl u ‘ilm cevherlerini toplamaqdır; o cevherler inķisâm bulursa ġâfilden başka degildir, [22^b] ya’nî fazl cevherlerini cem’ edemeyen kimse ġâfildir.¹⁰⁰

şan’at

fazl [فضل] kelimesinde iki cevher, ya’nî noқта vardır ki ‘âkıl [عاقل] lafzında cem’ olmuşdur, ikisi bir yerde kâf [ق] harfindedir; ġâfil [غافل] kelimesinde ise inķisâma uğramış, biri fe [ف] dîgeri ğayn [غ] harfindedir.

99 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “‘Azrâ’niñ başına altun tâc lâzım, ‘âşıkı olan müflis Vâmık bi’z-zarûre ayağını borç altına şoķar” (yaprak no: 27).

100 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “‘âkıl için ‘ilm ü fazîlet cevherlerini toplamak fazîlet ‘alâmeti, onları tağıtmaq da ġâfet ‘alâmetidir” (yaprak no: 27).

(35)

بندها بگسسته است از هم دوات فضل را
دولتی باشد عجب گر یابد آخر التیام

müfredât

bend bâğ, düğüm; âhîrindeki “hâ” cem‘ edâtı // **bu’gsiste üzmek ve üzölmek** ma‘nâsına olan gusisten maşdarından ism-i mef‘ûldür; evvelindeki “bâ” zâ’iddir // **ez hem birbirinden // devât yazı yazmak üzre mürekkebe ve kalem konacağ yeri olan ma‘denden bir şekl-i maşûşûşda âlet ki belde taşınır** ve divit denir; yalnız mürekkebe kıomaya maşûşûş olanına hoşka derler // **devletî** âhîrinde “yâ” vahdet için // **yâbed bulmak** ma‘nâsına olan yâften maşdarından fi‘l-i muzâri‘ // **iltiyâm yara kıapanmak, biri dîğesine ittişâl peydâ etmek.**

me‘âli

[23^a] fazîlet divitiniñ bendleri birbirinden üzölmüş, tağılmışdır; nihâyet iltiyâm bulup birbirine kıavuşur ise ‘aceb bir devlet olur; fazl u kemâl aşhâbınıñ kesb-i ‘ilm ü fazîlet yolunda evvelce hâli perîşân olsa da şöñunda ta‘accüb olunur derecede sermedî bir devlet şâhibi olur demek olsa gerek.¹⁰¹

şan‘at

devât [دوات] kelimesiniñ bendleri üzölmüşdür, ya‘nî harfleri muttasıl olmayup munfaşıldır; âhîri iltiyâm bulursa, ya‘nî âhîrindeki te [ت] harfi ittişâl peydâ ederse, üstündeki elif [ا] harfine bitişik yazılırsa devlet [دولت] olur.¹⁰²

(36)

این قصیده چیست قید دلریا کز روی هوش
دل ز خاصان یافته در سلک آن قید انتظام

müfredât

kaşîde on iki beytten fazla ve maţla ‘lı bir veznde söylenen şi‘re derler; bu huşûşda tafşîlât arzû eden işlâhât-ı edebiyeden [23^b] bâhiş kitâblara mürâca‘at edebilir // **kayd bağlamak, rabţ, bend // dil-rubâğ gönül kıapan, herkesi kendine meftûn eden // k‘ez “ki” ile “zi”den mürekkebe // hüş ‘ağl // hâş ‘amm muķâbili; mümtâz şınf;** âhîrinde “ân” cem‘ edâtı // **silk dizi, şıra.**

me‘âli

bu kaşîde nedir; gönül kıapıcı bir kayddır ki idrâkleri kıolayısıyla hâşlarıñ kıalbi o kaydıñ dizisine şıralanmışdır, ya‘nî ma‘nâsındaki leţâfet havâşş-ı ümmetiñ kıalbini cez_b etmiş ve o kıulûb-ı münevvere kıaşîdeniñ parlak ebyâtı yerine geçmiştir.¹⁰³

101 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “fazîlet divitleriniñ irtibatı çözülmüşdür; nihâyet iltiyâm bulup kıavuşursa şâyân bir devlet olur.” (yaprak no: 28).

102 YB nüshasında “bitişik yazılırsa devlet [دولت] olur” ifadesi “bitişeceğinden devlet [دولت] şeklini alır” şeklindedir. (yaprak no: 28).

103 YB nüshasında bu kısım şu şekildedir: “bu kaşîde nedir; dil-rubânıñ kaydır ki ‘ağl yüzünden gönül hâşşlardan o kaydıñ silkinde intizâm bulmuş, ya‘nî bu kaşîde ma‘şûğ-ı haķîkatîñ bir kayd ve bendidir ki kıalb ‘ağl cihetinden o kaydıñ şırasında hâşşân-ı ümmetden intizâm bulmuşdur; dil-rubâyı bile kayd u bend eden bu kaşîde nedir ki onu anlayan havâşşîñ gönüli dağı o kayd u bende girmişdir” (yaprak no: 29).

şan‘at

ķayd [قيد] kelimesine hûş [هوش] kelimesiniñ yüzü olan he [هـ] ħarfıyle ħâşşân [خاصان] lafzınıñ dili, ya‘nî vasaťı bulunan şad [ص] ħarfı bulunursa ķaşide [قصيده] olur.

(37)

از معانی دقیق این نکته بی عد درو
هست دام و جمله دلها صید افتاده بدام

müfredât

[24^a] **ma‘ânî** ma‘nâ’niñ cem‘i; ma‘nâ *medlûl, mefhûm, bir kelime veyâ kelâmıñ ifâde etdiği şey* // **daķık** *ince, ufaķ, nâzık* // **nükte** *zımmen añlaşılın ince ve daķık ma‘nâ, bir söz ve ‘ibâreden istihrâc ve remz ü işâretle añlaşılın şey*; cem‘i “nûn” uñ kesresiyle nikât’dır // **dâm** *tuzaķ* // **şayd** *av*.

me‘âli

ince ma‘nâlardan bu şayısız nükte¹⁰⁴ onda tuzaķdır ve gönüller o tuzaġa av düşmüş, ya‘nî bu ķaşidede münderic olan ma‘ânî-i daķıķadan müteġaşşıl şayısız nükteler birer tuzaķdır ki nükte-şinâs olan üdebânıñ gönülleri o dâma şayd olmuşlardır.¹⁰⁵

şan‘at

ķaşide [قصيده] lafzında şayd [صيد] kelimesi orta yere düşmüşdür.

(38)

کرده دل از ظن و تخمین منتظم ارکان نظم
جامی آن را ساز طی و خود بود معجز نظام

müfredât

zann *şanı, şanma, yaķinen bilmeksizin aġleb-i ihtimâl ile ħükmetme, şübhe, tereddüd* // **taķmîn** *zann ve kıyâs ile ħükmetmek, kať‘i olmayarak aşāġı [24^b] yuķarı bir miķdâr ve taķrîbî bir ħâl beyân etme* // **muntazam** *yolunda dizilmiş olma; düzgünlük ve tertîb* ma‘nâsına olan intizâm maşdarından ism-i mef‘ûldür // **erkân** *bir şey’in en saġlam ve muġkem tarafı* ma‘nâsına olan rûkn lafzınıñ cem‘idir // **câmî** ķaşide nâzımının maġlaşdır; ismi ‘Abdu’r-raġmân, laķabı Nûru’d-dîn, şöhreti Mollâ Câmî’dır; Ĥorâsân’ın Câm ķaşabasınıñ ħurbunda Ĥarcird ħaryesinde 817 târiġinde toġmuşdur; taġşili Herât şehrinde; fazl u kemâli aķtâr-ı ‘âleme yayılmış ve ‘âlem-i İslâm’ıñ her tarafından ‘ulemâ’ ve üdebâ’ şoġbetine cân atmışdır; taşikat-ı şûfiyyede Sa’dü’d-dîn-i Kâşġârî ħazretleri vâsıtasıyla Behâ’ü’d-dîn-i Naķşibend ħazretlerine mensûb ‘ârif-bi’llâh bir veliyy-i âġâhdır; sultân Ĥüseyn Bayķara ve veziri ‘Alî Şîr Nevâyî kendilerine fevķa’l-gâye ħürmetķâr idiler; Fâtih Sultân Meġmed Ĥân ile de muġâberesi var idi; Fâtih’iñ

104 Nûshalarda “nükte” olan kelimenin yerine divan neşrinde “ukde” [عده] geçmektedir. bkz. Câmî, *Dîvân-ı Câmî (Fâtihatü’ş-şebâb)*, 1:94. Meczaz anlamıyla düşünöldüğünde “ince manaların yol açtığı çözümleri zor düğömler” şeklinde çevrilebilir.

105 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: “o ķaşidede daķık ma‘nâları ħavî hesâbsız nükteler vardır ki her biri bir tuzaķdır ve bütün gönüllerde av gibi tuzaġa düşmüşdür” (yaprak no: 29).

da'veti üzerine Konya'ya kadar gelmiş ise de o sırada Fâtih'in irtihâli hazret-i Câmî'nin 'avdetini icâb etmişdir; haccdan geldikten sonra 898 târihinde 81 yaşında Herât'da irtihâl etmişdir; "ve men deḡalehu kâne âminen" âyet-i kerîmesi vefâtı târihine muşâdifdir; [25^a] "âh ez firâḡ-ı Câmî âh ez firâḡ-ı Câmî" mışrâ'ı da irtihâline târihdir; ¹⁰⁶ külliyyât-ı eş'ârı ve bir hayli nâfi' âşârı vardır; menâḡıb-ı 'âlıleri *Reşehât-ı 'Aynü'l-hayât* tercemesinde¹⁰⁷ ve sâ'ir terâcim kitâblarında mûndericidir // **ṭayy şarma, bükme, ḡazf ve laḡv etme, ḡaldırma** // **mu'ciz başkalarını imtişâl ve müsâbaḡatdan 'âciz bırakan.**

me'âli

gönül nazm u şi'r erkânını pek muntazam yaptığını zann ve taḡmîn ediyor; ey Câmî, mu'ciz-nizâm olsa da artık onu ṭayy u terk eyle, nazm ile uğraşmaktan vaz geç, ḡaşîdeye ḡâtime çek.¹⁰⁸

şan'at

zann [ظن] kelimesinin ḡalbi naz [نظ] olup taḡmîn [تخمین] kelimesinin ḡalbi, ya'nî ortasındaki ḡarfî mîm [م] ile nazm olur.

(39)

شعر چه بود چشم عقل از جهل در شر دوختن
چشم عقل از جاهلی بر شر چه دوزی بر دوام

müfredât

şi'r luḡatde *feh̄m, idrâk, añlama*; iştîlâḡda *mevzûn ve muḡaffâ* [25^b] ve *ma'nen güzel taḡayyülât ve taşavvurâtı câmî' söz*; şi'r söylemek cehd ve taḡşîl ile olmaz, isti'dâd-ı tabî'i ile olur; yalnîz

'ilm ü şi'r ma'nâda murâdifler iken
bir midir şâ'ir-i nâdân ile dâna-yı sühan¹⁰⁹

çi buved ne olur, ya'nî *nedir* // **'aḡl düşünce ve añlama ḡaşşası**; insâna maḡşûş olan ve efrâdda derecât-ı muḡtelifede bulunan ḡuvve-i ma'neviyye ki rûḡ gibi ḡallî müşkil bir mu'ammâ ve tamâmıyla feh̄m-i mâhiyyeti muḡâl bir şey'dir; türkcesi *uş*, Fârisîsi *huş* ve *ḡured* dir // **şerr ḡayr muḡâbili; kötülük, fenâlık, kötü iş** // **dûḡten dikmek** // **dûzî** dûḡten maşdarından düzed muzârî'inin müfred muḡḡatı.

106 Âli İmrân suresi 97 numaralı "Kim oraya girse emniyet içinde olur" meâlindeki âyet-i kerîme ile zikri geçen beytin ebced değeri olan 898 sayısı, Akyürek'in belirttiḡi üzere aynı zamanda Molla Camî'nin (hicri) vefat tarihidir.

107 Fahrü'd-dîn Alî Sâfi'nin Nakşibendî tarikatına mensup şeyhlerin biyografisine dair h.909/m.1503'de kaleme aldığı Farsça eserdir. Akyürek'in tercümesi olarak bahettiḡi eserin İbn Muhammed Şerif el-Abbâsi tarafından yapılan 1291 basım tarihli matbu kitap olması muhtemeldir.

108 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "Câmî, gönül o ḡaşîdenin her tarafını muntazam taḡmîn ediyorsa da herkesi 'âciz bırakacak olmasına rağmen taḡvilinden şarf-i nazar etmek evlâdır" (yaprak no: 31).

109 Bu beyit, Sünbülzâde Vehbî'nin Halil Paşa'ya yazdığı sühan redifli kasidesinin 26. beytinden iktibastır. Vehbî'nin divanı için bkz. Sünbülzâde Vehbî, *Sünbülzâde Vehbî Divânı*, çev. Ahmet Yenikale, 1. bs, 1 c. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017). Erişim Tarihi: Ocak 11, 2025. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>.

me'âli

beyt su'âl ve cevâblıdır; şî'r nedir; cehâlet tolayısıyla 'aql gözünü şerre dikmekdir; neden dîde-i 'aqlı câhillikle dâ'imâ şerr üzere diker тұrursun; Һазрет-и Сâмî müretteb üç dîvânından başka *Yûsufu Züleyhâ, Ebsâl ü Selâmân, Leylâ vü Mecnûn* gibi şırf eş'ârdan 'ibâret niçe âşâr bıraktığı hâlde bu beyt ile şî'ri şerre göz dikmek ile ta'rîf ve tavşîf etmesi, tanzîm-i eş'âra [26^a] Һaşr-ı evkât ile vazîfe-i 'ubûdiyyet ve taһşîl-i ma'rifetu'llâhda mütekâsil ve müteğâfil bulunmayı men' etmek istiyor.¹¹⁰

şan'at

şerr [شّر] kelimesine göz, ya'nî 'ayn [ع] Һarfî dikilirse, ya'nî ittîşâl etdirilirse şî'r [شعر] olur.

(40)

آفت از خویش است بس باشد در غربت سرا
گوشهٔ بیخویشی و کنج سلامت و السلام

müfredât

âfet belâ', dâhiye, muşîbet // Һ-îş kendi ve Һışım ma'nâsına // **bes yeter, kâfî, bes bâşed kâfî olur**, ya'nî kâfidir demek // **der kapu // ğurbet ğarîblik, yabancılık, yabancı yerlere gitme, seyâhat, vaţan Һâricinde bulunma // serâ ev, Һâne, serây** gibi // **bî-Һ-îşî** âhîrinde "ya" vahdet; evvelinde "bî" selb için // **konc** kâf-ı 'Arabî'niñ zammesiyle *güşe, bucağ* ma'nâsına // **selâmet emniyyet, Һavf ve endîşeden berî olmak, kurtulma, Һalâş // ve's-selâm işte o kadar** ma'nâsıyla bahş nihâyetinde söylenir ta'bîrdir.

me'âli

[26^b] âfet ve belâ akrabâ ve ta'alluğdândır; binâ'en-'aleyh ğurbet eviniñ Һapusu kendiliksiz, ya'nî bî-nâm u nişân küşesi ve selâmet bucağı olarak kâfidir; Һазрет-и нâзім bu beyti ile de varlık göstermekden ve şöhetden taһzîr buyuruyor.¹¹¹

şan'at

bî [بی] kelimesiniñ küşesi be [ب], selâmetiñ [سلامت] sîndir [س] ki bes [بس] olur.

[27^a] kalem-i Remzî-i 'irfân-perver
'ârif-i sırr-ı sühan Câmî'niñ
eyledi, terceme, izâh etdi
bir risâle bu faқаţ ma'nâda
sa'yini eylesin Allâh meşkûr
yaşasın şârih-i fâzil bir çoқ

yine meydâna getirdi bir eşer
nuş-ı manzûmunı ki müşkil-ter
verdi 'irfânımıza feyz-i diger
pek derin 'ilme delâlet eyler
olsun âşârı cihânda ekşer
eylesin böylece îşâr-ı güher

Тâhirü'l-Mevlevî

110 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "şî'r dedigîñ çeşm-i başireti cehâlet tolayısıyla şerre vaқf etmekden başka nedir; niçün her zamân böyle yaparsın" (yaprak no: 31-32).

111 YB nüshasında ek olarak parantez içerisinde şu kayıt vardır: "Câmî, âfet olan şöhetı kendiñ da'vet etdiñ; ğurbet serâyı seniñ bulunmayacağıñ emîn bir küşedir ki saña kâfidir, orası râhat olur; Һазрет-и Сâмî'niñ bu қаşîdesini seyâhatinde yaptığı añlaşılıyor" (yaprak no: 32).

Sonuç

Bu çalışmada temel olarak Molla Cami'nin *Fâtihatü'ş-şebâb* adını verdiği birinci divanında yer alan kırk beyitlik bir kasidesine son dönem Mevlevî dedelerinden Ahmed Remzi Akyürek tarafından *Lübb-i Fazîlet* adıyla yapılan izahlı tercümenin çeviri yazılı metni sunulmuştur. Mevlevî çevrenin önde gelen isimleri arasında yer alan Ahmed Remzi Akyürek, kültür ve edebiyat tarihimizde iz bırakmış bir isim olması yönüyle makalede ayrıca ele alınmış ve hayatının semeresi olan çalışmaları sıralanarak eserleri üzerinde bugüne değin yapılan akademik yayınlara işaret edilmiştir. İnceleme kısmında *Lübb-i Fazîlet*'in adı ve telif tarihi üzerinde durulmuş, eserin nüsha özelliklerine detaylı olarak yer verilmiştir. Akyürek, Cami'nin kasidesinin her beytini sırasıyla müfredât, meâl, sanat alt başlıkları altında tercüme ve izah ettiği bir metot izlendiği için bu bölümler ayrı ayrı analiz edilmiştir. Her beyti oluşturan kelimenin teker teker açıklandığı müfredât bölümünün ve beyitte ne denilmek istendiğini veren meâl kısımlarında bulunan sıra dışı uzunluktaki yorumların metne yer yer şerh mahiyeti kazandırdığı tespit edilmiştir. Akyürek'in her beyit için "sanat" bahsi açması ve kimi zaman ince ayrıntılara inerek lafız sanatlarını tespit etmeye çalışması, bu kasideyi şerh etmeye değer bulmasında büyük etkenlerden birinin, kasidenin izaha muhtaç mebzul miktarda lafız sanatı ihtiva etmesi olduğunu açıkça ortaya koymuştur.

Lübb-i Fazîlet metni neşredilirken tespit edilebilen MÜ (Marmara Üniversitesi) nüshası ile YB (Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Yazma Bağışlar) nüshaları dikkate alınmıştır. Bu iki nüsha dikkatle incelenmiş, bazı doğrudan ve dolaylı bazı karinelere hareketle MÜ nüshasının müellif nüshası olduğunda karar kılınmıştır. Bundan hareketle *Lübb-i Fazîlet* neşrinde metin, daha önce bu eserden bahseden çalışmalarda söz konusu edilmeyen MÜ nüshasına göre kurulmuş, YB nüshası ise farklarda kullanılmıştır. Böylece Ahmed Remzi Akyürek'in eserleri ile Türkçedeki Molla Cami külliyyatına ve Türkçe metin şerhi literatürüne bir eser daha kazandırılması amaçlanmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

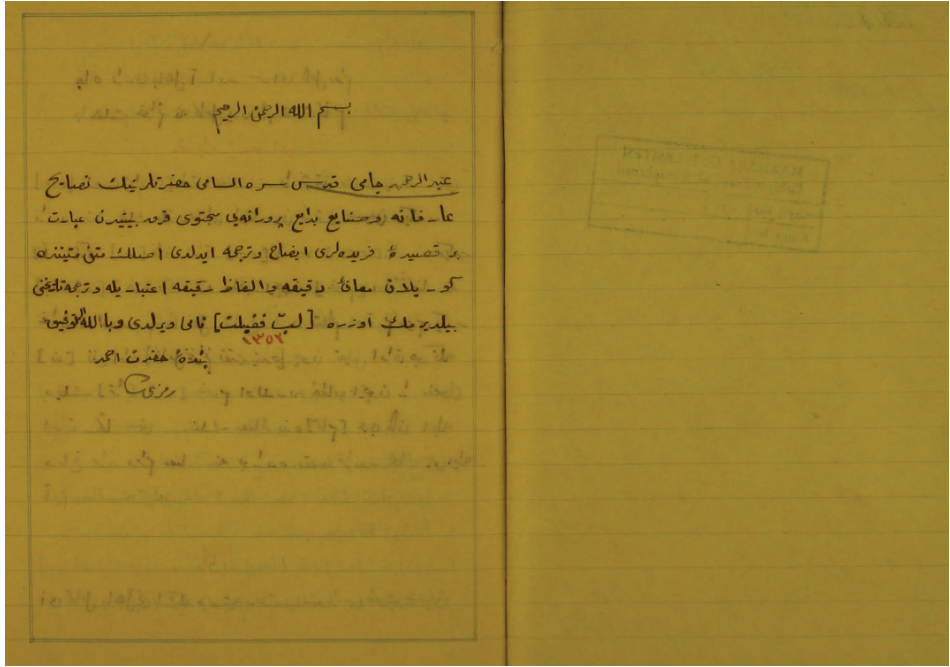
Câmî, Nûrüddîn Abdurrahmân b. Ahmed. *Divân-ı Câmî (Fâtihatü'ş-şebâb)*. Editör Alâhân Efsahzâd. C. 1. 2 c. Tahran: Merkez-i Mütâleât-ı İrânî, 1999.

Dilçin, Cem. *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. 8. bs. 1 c. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2005.

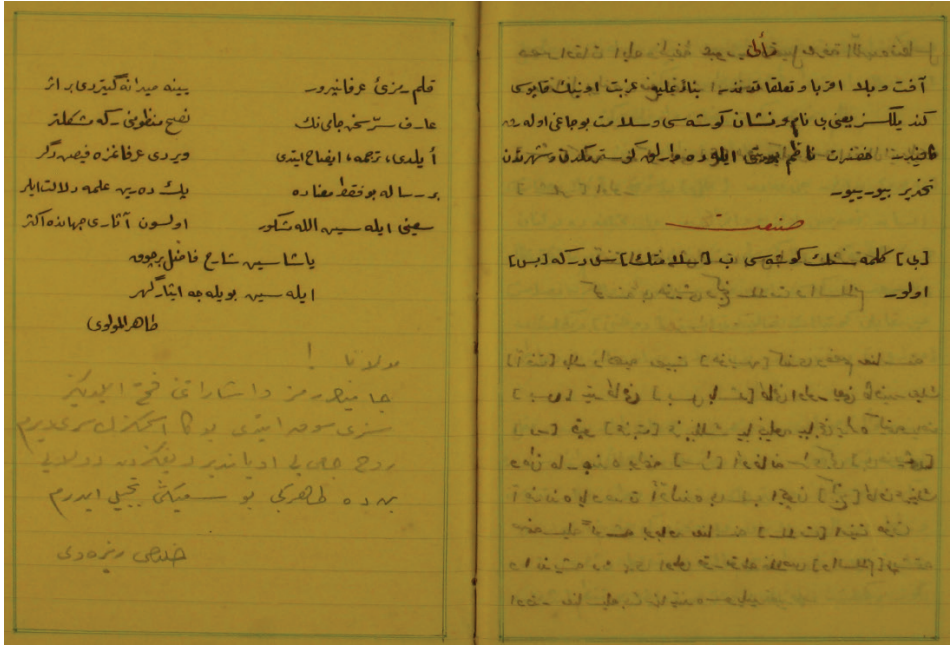
Ergun, Sadeddin Nüzhet. *Türk Şairleri*. Hazırlayan Numan Ayaş. 1. bs. 4 c. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.

- Hüseyin Vassâf. *Remzinâme*. Hazırlayan Yakup Şafak. 1. bs. 1 c. Konya: Tekin Kitabevi, 2006.
- İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal. *Son Asır Türk Şâirleri (Kemâlü 'ş-Şuarâ)*. 1. bs. 5 c. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2002.
- Kara, İsmail. *İlk Rize Müftüsü Mehmet Hulusi Efendi Rize Hadisesi - Hac Hatıraları*. 2. bs. 1 c. İstanbul: Dergah Yayınları, 2004.
- Mazioğlu, Hasibe. "Akyürek, Ahmed Remzi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2:304-5. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Olgun, Tahir. *Çilehâne Mektupları*. Hazırlayanlar Cemâl Kurnaz - Gülgün Erişen. 1. bs. 1 c. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Osmanzâde Hüseyin Vassâf. *Sefîne-i Evliyâ*. 2. bs. 5 c. İstanbul: Kitabevi, 2011.
- Öztürk, Nuran. "Ahmet Remzi Dede (Akyürek) Hayatı (1872-1944) ve Tasavvufi/Edebî Yönü". *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi* 7, sy. 1 (Haziran 2022): 345-381.
- Sakar, Ekrem. "Türkçede Eş Biçimlilik Meselesi". *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, sy 23 (20 Mart 2021): 405-26. <https://doi.org/10.30767/diledeara.823748>.
- Sünbülzâde Vehbî. *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. Çeviren Ahmet Yenikale. 1. bs. 1 c. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. Erişim Tarihi: Ocak 11, 2025. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>.
- Yazar, Sadık. "Anadolu Sahasında Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği". Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Yavuz, Seyit. "Vâsita'nın Molla Câmî Divânı Şerhi". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, sy. 12 (Eylül 2023): 207-226.

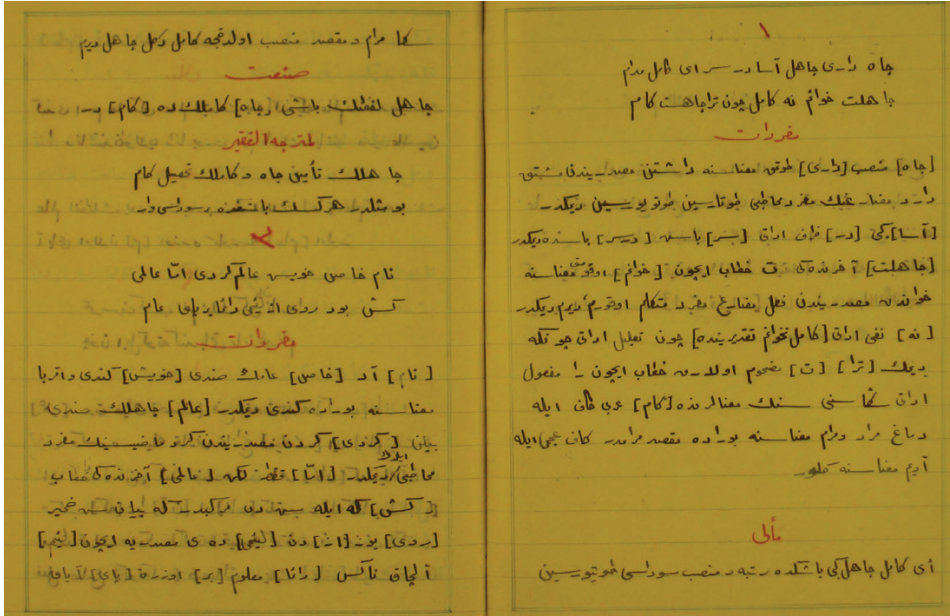
EKLER

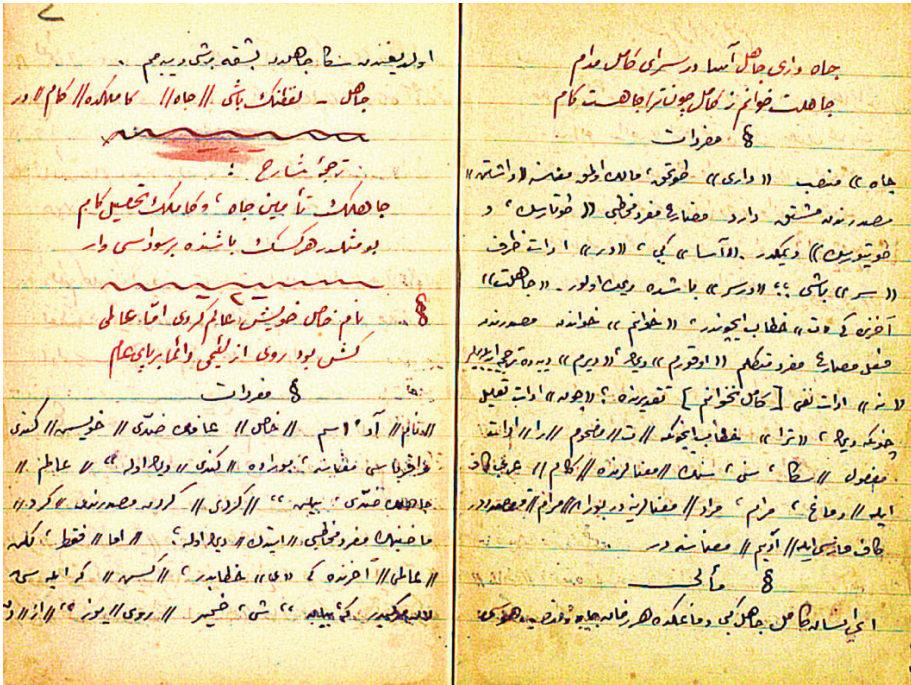
Ek 1: MÜ nüshasının 1a no'lu sayfası.

Ek 2: Tâhirü'l-Mevlevî'ye ait, MÜ nüshasının sonunda yer alan takriz.

Ek 3: MÜ nüshasının 1b no'lu sayfası.

Ek 4: YB nüshasının 1b no'lu sayfası.

